

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
У ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ**

Електронне видання локального
використовування на CD-ROM

Збірник матеріалів
VII науково-практичного круглого столу
(м. Київ, 14 червня 2024 року)

Київ
Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

2024

ISBN 978-617-8084-31-8

© Автори, 2024
© Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України, 2024

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТИВ
У ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
учасників VII науково-практичного круглого столу

м. Київ, 14 червня 2024 року

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
У ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ**

Збірник матеріалів
VII науково-практичного круглого столу
(м. Київ, 14 червня 2024 року)

Київ – 2024

УДК 346.9+347.9](477):341.645.5(4)

I-54

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
(протокол № 8 від 26 червня 2024 р.)*

Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України [Електронний ресурс]: збірник матеріалів VII науково-практичного круглого столу (м. Київ, 14 червня 2024 р.) / упорядник В. М. Короленко. К.: Електрон. текст. дані. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2024. 95 с. 1 електрон. опт. диск (CD-R).

ISBN 978-617-8084-31-8

У збірнику представлені наукові доповіді учасників VII науково-практичного круглого столу «Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України», який відбувся 14 червня 2024 р. у Науково-дослідному інституті приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України. Тематика доповідей учасників стосується широкого кола теоретичних та практичних проблем імплементации міжнародних стандартів судоустрою та судочинства в ході реформ останніх років. Учасники обговорили проблеми доступу до судочинства, застосування аналогії права та аналогії закону у вирішенні справ, розмежування юрисдикцій, оптимізації процесів, доказів та доказування, реалізації судових рішень.

Збірник зацікавить наукових і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів і наукових установ, докторантів та аспірантів, студентів, які вивчають актуальні проблеми цивільного і господарського процесів, а також суддів, адвокатів та всіх практикуючих юристів.

Матеріали доповідей подано в авторській редакції. Організаційний комітет не несе відповідальності за зміст публікацій, їх відповідність до вимог законодавства і за порушення авторських прав.

ISBN 978-617-8084-31-8

© Автори, 2024

© Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України, 2024

ЗМІСТ

Авторгов А. М. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ПРО СТЯГНЕННЯ КОШТІВ В ІНОЗЕМНІЙ ВАЛЮТІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	7
Берестова І. Е. КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ СУДОЧИНСТВА В МЕХАНІЗМІ ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА.....	11
Бичкова С. С. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ: ПОЗИЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	18
Бобрик В. І. КАТЕГОРІЯ «ПРОВАДЖЕННЯ» В ЦИВІЛІСТИЧНОМУ СУДОЧИНСТВІ	22
Войтовський В. С. АДМІНІСТРАТИВНЕ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ.....	29
Гетманцев М. О. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ЯК ПРАВОВА ЦІННІСТЬ СУСПІЛЬСТВА.....	31
Демідова П. В. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРОЩЕНОГО ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	35
Заїка Ю. О., Скрипник В. Л. ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ПО СПРАВАМ, ПОВ'ЯЗАНИМИ ІЗ САМОВІЛЬНИМ БУДІВНИЦТВОМ	42
Запорожченко А. В. DUE PROCESS PARANOIA – (НЕ)НОВИЙ СИМПТОМ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБИТРАЖУ	49
Кирилюк Д. В. ЕФЕКТИВНІСТЬ СИСТЕМИ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ІНДИВІДУАЛЬНИХ САНКЦІЙ В УКРАЇНІ.....	53
Короєд С. О. РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ПРАВОСУДДЯ У ВИЗНАЧЕННІ ПРАВИЛ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОГО ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	56

Короленко В. М. МЕДІАЦІЯ ПІД ЧАС СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ТА ЄС.....	60
Кочин В. В. МЕЖІ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ОСІБ У ПРАКТИЦІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ.....	63
Примак В. Д. ВІДСОТКИ (ПРОЦЕНТИ) ТА ПЕНЯ ЯК ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ	68
Савчин Н. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕГАЙНОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ З ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ	72
Савчук Р. М. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ДИСЦИПЛІНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУДДІ. МІЖНАРОДНА ТА НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА	75
Сковородіна О. М. РОЗМЕЖУВАННЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ ВІД МЕДІАЦІЇ ПІД ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ	81
Ступак О. В. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ «НАЙКРАЩІ ІНТЕРЕСИ ДИТИНИ» В ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЯХ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ.....	85
ПРО АВТОРІВ.....	92

Авторгов А. М.
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ
ПРО СТЯГНЕННЯ КОШТІВ В ІНОЗЕМНІЙ ВАЛЮТІ
ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Відповідно до ст. 129-1 Конституції України [1], судові рішення є обов'язковим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку.

Згідно з правовим висновком Великої Палати Верховного Суду, сформульованим у постанові від 04 липня 2018 р. у справі № 761/12665/14-ц [2], в разі зазначення у судовому рішенні про стягнення суми коштів в іноземній валюті з визначенням еквіваленту такої суми у гривні стягувачеві має бути перерахована вказана в резолютивній частині судового рішення сума в іноземній валюті, а не її еквівалент у гривні.

Перерахування стягувачеві суми в національній валюті України чи іншій валюті, аніж валюта, зазначена в резолютивній частині судового рішення, на думку Верховного Суду, не вважається належним виконанням судового рішення.

Особливості звернення стягнення на кошти боржника в іноземній валюті та виконання рішень при обчисленні боргу в іноземній валюті визначені у ст. 49 Закону України від 02 червня 2016 р. № 1404-VIII «Про виконавче провадження» [3]. Відповідно до ч. 3 ст. 49 цього Закону, в разі обчислення суми боргу в іноземній валюті виконавець у результаті виявлення в боржника коштів у відповідній валюті стягує такі кошти на валютний рахунок органу державної виконавчої служби (ДВС), а приватний виконавець – на відповідний рахунок приватного виконавця для їх подальшого перерахування стягувачу. У разі виявлення коштів у гривнях чи іншій валюті виконавець за правилами, встановленими частинами першою і другою цієї статті, дає доручення про купівлю відповідної валюти та перерахування її на валютний рахунок органу державної виконавчої служби, а приватний виконавець – на відповідний рахунок приватного виконавця.

У подальшому орган ДВС або приватний виконавець перераховують кошти в іноземній валюті на відповідний валютний рахунок стягувача.

Витрати у зв'язку з валютообмінними фінансовими операціями та інші витрати, пов'язані з перерахуванням коштів, покладаються на боржника.

Порядок виконання надавачами платіжних послуг платіжних інструкцій в іноземній валюті регламентується Положенням про порядок виконання надавачами платіжних послуг платіжних інструкцій в іноземній валюті та

банківських металах, затвердженим Постановою Правління Національного банку України № 216 від 28 липня 2008 р. [4].

Відповідно до п. 47 розд. V Положення (Порядок виконання надавачем платіжних послуг дебетового переказу коштів в іноземній валюті або банківських металів без згоди платника), банк платника, який обслуговує клієнта-боржника або в якому відкрито кореспондентський рахунок банку-боржника, перераховує куплену за національну валюту на валютному ринку України іноземну валюту або таку, що конвертована в іншу іноземну валюту, на рахунок органу державної виконавчої служби/приватного виконавця/контролюючого органу не пізніше ніж через два робочих дні після її зарахування на кореспондентський рахунок цього банку.

Банк перераховує кошти в іноземній валюті на рахунок органу державної виконавчої служби/приватного виконавця/контролюючого органу не пізніше ніж через два робочих дні з дати списання іноземної валюти з рахунку/кореспондентського рахунку продавця валюти, якщо іноземна валюта купується в клієнтів, які мають рахунки в банку, який обслуговує клієнта-боржника або в якому відкрито кореспондентський рахунок банку-боржника.

У свою чергу, приватний виконавець або орган державної виконавчої служби перераховує стягнуту в іноземній валюті суму стягувачу на його рахунок в іноземній валюті, відкритий в українському банку або в банку іншої країни.

До початку повномасштабної агресії РФ на практиці цей порядок, хоча і не бездоганно, але працював.

24 лютого 2022 р. Національним банком України було прийнято Постанову № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» [5]. Зазначена постанова обмежує продаж банківськими установами іноземної валюти фізичним особам.

Пункт 14 зазначеної Постанови забороняє уповноваженим установам здійснювати транскордонний переказ валютних цінностей з України/переказ коштів на кореспондентські рахунки банків-нерезидентів у гривнях/іноземній валюті, відкриті в банках-резидентах, уключаючи перекази, що здійснюються за дорученням клієнтів. Жодних виключень для виконання судових рішень постанова НБУ не передбачає.

Таким чином, у виконавчому провадженні утворилась парадоксальна ситуація – стягнути кошти в іноземній валюті з боржника (у разі його платоспроможності) теоретично можливо, а перерахувати стягувачу – ні.

Відповідно до ч. 2 ст. 12-2 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», повноваження судів, органів та установ системи

правосуддя, передбачені Конституцією України, в умовах правового режиму воєнного стану не можуть бути обмежені.

Асоціацією приватних виконавців України (АПВУ) було направлено звернення від 24 січня 2024 р. № 18/01-14 з цього питання до Національного банку України (НБУ). Листом від 04 березня 2024 р. вих. № 25-0005/16654 НБУ направив АПВУ відповідь, у якій підтвердив ту обставину, що норми постанови НБУ № 18 не передбачають можливості здійснення банком операцій з купівлі іноземної валюти за дорученням приватного або державного виконавця відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» з метою її подальшого переказу на рахунки стягувачів, відкриті в банках України або іноземних фінансових установах.

При цьому Національний банк повідомив АПВУ про розробку та оприлюднення Стратегії пом'якшення валютних обмежень, переходу до більшої гнучкості обмінного курсу та повернення до інфляційного таргетування (далі – Стратегія) [6].

Так, Стратегією визначено, що впровадження заходів із реалізації валютно-курсової політики здійснюватиметься поступово, лише за формування стійких передумов та після належного аналізу потенційного впливу, а також ефективності попередніх кроків.

Питання щодо надання можливості здійснення банком операцій з купівлі іноземної валюти за дорученням приватного або державного виконавця відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» та інші питання, пов'язані з виконавчим провадженням, Національний банк розглядатиме в контексті заходів Дорожньої карти та обмежувальних заходів, упроваджених на час дії воєнного стану в Україні.

Водночас слід зазначити, що виконавче провадження є завершальною стадією судового провадження, а тому такий стан речей, коли підзаконний акт Національного банку перешкоджає виконанню певних категорій судових рішень, навряд чи можна вважати нормою у правовій державі.

У п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 30 червня 2009 р. № 16-рп/2009 (справа щодо конституційності окремих положень Кримінально-процесуального кодексу України) Конституційний Суд України зазначив, що відповідно до положень Конституції України судові рішення є обов'язковими до виконання; обов'язковість рішень суду є однією із основних засад судочинства, яка гарантує ефективне здійснення правосуддя; виконання всіма суб'єктами правовідносин приписів,

викладених у рішеннях суду, які набрали законної сили, утворює авторитет держави як правової.

За таких обставин вбачається, що Національному банку України необхідно невідкладно прийняти зміни до Постанови № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану», зробивши виняток для валютних операцій, які вчиняються органами державної виконавчої служби або приватними виконавцями на виконання судового рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04.07.2018 р. у справі № 761/12665/14-ц за скаргою ОСОБА_3 на рішення, дії та бездіяльність державного виконавця ВДВС Шевченківського РУЮ у м. Києві. Єдиний державний реєстр судових рішень. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75296546>.
3. Про виконавче провадження. Закон України від 02.06.2016 р. № 1404–VIII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>.
4. Про затвердження Положення про порядок виконання надавачами платіжних послуг платіжних інструкцій в іноземній валюті та банківських металах. Постанова Правління Національного банку України від 28 липня 2008 р. № 216. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0910-08>.
5. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану. Постанова Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 р. № 18. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22>.
6. Публічна версія Стратегії пом'якшення валютних обмежень, переходу до більшої гнучкості обмінного курсу та повернення до інфляційного таргетування. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_for_easing_FX_restrictions_07-07-2023.pdf?v=4.

Берестова І. Е.

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ СУДОЧИНСТВА В МЕХАНІЗМІ ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Здійснюючи рішучий опір за збереження національних цінностей, особливо під час повномасштабного вторгнення російської федерації, наша держава продовжує розвивати право законодавчими новелами системного та епізодичного характеру, в тому числі у зв'язку із потребою уточнення окремих моментів судово-конституційної реформи 2016-2017 років. Нагадаємо, що з моменту вказаних конституційних змін щодо правосуддя минуло шість років, і п'ять – з моменту змін у процесуальному законодавстві. П'ятирічний період спонукає дослідити і зробити об'єктивний зріз рівня ефективності реформ в контексті виконання завдань цивільного і господарського судочинства, виокремити перемоги й вказати на певні прорахунки, що спричинили негативні наслідки для учасників судових спорів, суду чи правопорядку загалом.

Сучасні зовнішні виклики вимагають розроблення нових підходів у порядку досягнення мети цивільного судочинства, зокрема через уточнення порядку виконання його завдань. У межах цієї праці умисно робиться наголос на особливостях завдань саме цивільного судочинства, оскільки в порядку цього виду судочинства розпочинається судовий захист найістотніших цінностей (покоління прав людини), що встановлені розділом III Конституції України і законодавчо конкретизовані зокрема книгою II ЦК України.

Необхідність дотримання конституційних засад цивільного судочинства обумовлює постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із можливими науковими та практичними завданнями [1]. Це обумовлює необхідність дослідження особливостей завдань цивільного і господарського судочинства вимагає розкриття цього питання в широкому розумінні, розпочинаючи саме із конституційних засад, що контекстуально окреслюють мету і завдання цивільного судочинства і вимагають законодавчої конкретизації в цивільному процесуальному законодавстві.

У загальному розумінні конституційні засади правосуддя, як правильно зауважує В. В. Комаров, – це такі положення Конституції України, що детермінують, з одного боку, сферу конституційно-правового регулювання судової влади та правосуддя, а з іншого – є передумовами для формування (інтерпретації) цивільного процесуального законодавства, а точніше – конституційно-правового складника режиму цивільного судочинства в умовах абсолютності прав людини і громадянина. Правосуддя як

фундаментальний інститут правової системи, має розглядатися як форма здійснення прав і свобод суб'єктів права крізь належні судові процедури [2].

Конституція України визначила як фундаментальні права і свободи людини, верховенство права, виключність судової влади та судової юрисдикції, конституційні засади правосуддя, зокрема такі параметри:

- 1) суд як орган судової влади – незалежний орган у тριάді державної влади;
- 2) принципи правової державності та верховенства права визначають характер та зміст правового статусу громадянина, органів судової влади та функції судочинства;
- 3) доступність правосуддя;
- 4) дотримання конституційних прав у цивільному процесі та абсолютність конституційного права [2].

Передусім проілюструємо конституційні новели щодо правосуддя 2016 року та інших конституційних приписів, які є важливими саме для здійснення судочинства у приватноправових спорах. Вказані конституційні новели щодо правосуддя 2016 року торкнулися не тільки розділів VIII, XII Конституції України, а частково і розділу, що закріплює основні права, свободи та обов'язки людини і громадянина (розділ III Основного Закону України). Вони стали ґрунтом для подальшої новелізації цивільного процесуального законодавства.

Виділяємо такі ключові конституційні засади (що отримали зміни і що не отримали) правосуддя як сутнісної характеристики судочинства, що загалом визначають параметри останнього.

Нагадаємо, що відповідно до ст. 6 та розділу VIII Конституції України судова влада є окремою самостійною гілкою влади (1), а суд є основним суб'єктом судової влади. З цього приводу КСУ сформував сталу практику, зокрема що «Метою функціонального поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову (стаття 6 Конституції України) є розмежування повноважень між різними органами державної влади та недопущення привласнення повноти державної влади однією з гілок влади, що означає самостійне виконання кожним із них своїх функцій та здійснення повноважень відповідно до Конституції та законів України (абзац перший пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 24 червня 1999 року № 6-рп/99; абзац другий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 8 липня 2016 року № 5-рп/2016). Здійснення державної влади відповідно до вказаних конституційних приписів, зокрема на засадах її поділу на законодавчу,

виконавчу та судову, завдяки визначеній Основним Законом України системі стримувань і противаг забезпечує стабільність конституційного ладу, запобігає узурпації державної влади та узурпації виключного права народу визначати і змінювати конституційний лад в Україні (абзац шостий підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 13 червня 2019 року № 5-р/2019). Саме органи судової влади і конституційного контролю виконують, зокрема, основні функції належного правового стримування законодавчої і виконавчої влади, а також контролю за діяльністю цих гілок влади з метою недопущення виходу за межі повноважень. Діяльність органів судової влади полягає в контролі за дотриманням законності, а конституційного контролю – в конституційності діяльності органів законодавчої та виконавчої влади. Органи судової влади і конституційного контролю є протиположними законодавчій та виконавчій владі, оскільки можуть переглядати акти цих гілок державної влади щодо законності або конституційності» (абз. 4-8 мотивувальної частини рішення КСУ № 13-р/2020) [6].

Із попередньої засади впливає інша, споріднена конституційно-функціональна засада: суд здійснює унікальну конституційну функцію – *здійснення правосуддя* (2). «Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються» [3]. Реалізація цієї функції зазнала певних змін, оскільки наразі Конституція України не передбачає, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають в державі, на відміну від попередньої редакції. Сьогодні «юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи» [3]. А також із системи судів виключено Конституційний Суд України, який наразі є органом конституційного контролю як самостійний юрисдикційний орган.

В. В. Комаров у цьому аспекті констатує зміну уявлень та підходів до правосуддя як високозначущого соціального інституту, його інтерпретацію в контексті судової влади, її реалізацію через механізми справедливого судового розгляду та значну роль правосуддя в правовій системі. Вчений зауважує, що, незважаючи на вади у такій сфері, як правосуддя, все ж ідея правосуддя у соціальній свідомості стає домінуючою. Більше того, взагалі стратегії розвитку правової державності, захист прав людини, фундаменталізація правового статусу людини і громадянина стають

похідними від цього очевидного постулату [2]. І далі вчений наголошує, що «правосуддя – цивільний процес» відтворює певні закономірності, які мають системний характер і пов'язані з реалізацією судової влади і правосуддя в належних судових процедурах. Правосуддя в цивільних справах відносно цивільного судочинства (цивільного процесу) має субстанціальний характер і вони взаємовідносяться як сутність і явище. Такий зв'язок правосуддя і цивільного судочинства пояснює їх принципову єдність як змісту і форми. Поза цивільним судочинством, яке забезпечує гарантії його здійснення, правосуддя неможливе, як і розгляд цивільної справи, якщо він не здійснюється судом, не є цивільним процесом [2].

Наступною конституційною засадою є *поступове повернення до триланкової судової системи* (ст. 124 Конституції України, п. 4-14 Р. XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів») (3), що на практиці реалізувалася як *нові правила перегляду судових рішень* в цивільних справах. А саме відбулося закріплення конституційних засад права так званої «повної апеляції» (апеляційний перегляд) та касаційне оскарження у визначених законом випадках (п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України) (4) через подальші законодавчо закріплені процесуальні фільтри доступу.

Наприклад, щодо процесуальних фільтрів до касаційного перегляду, слід зауважити, що сам перегляд є екстраординарною стадією процесу і може бути використаний за умов: 1) додержання принципу інстанційності розгляду справи з ухваленням остаточного рішення; 2) наявності обставин для перегляду, безпосередньо пов'язаних з функцією суду касаційної інстанції щодо забезпечення захисту публічних чи приватних інтересів; 3) право порушити провадження щодо перевірки судового рішення, що набрало законної сили, повинно бути обмежене певним часом; 4) під час провадження щодо перевірки рішень, що набрали законної сили, не може відбуватися повторний розгляд справи по суті [4]. Характеристика категоріального ряду «правосуддя – цивільне судочинство» дозволяє визначити не лише самостійність правосуддя у правовій системі, але й самостійність цивільного судочинства як певної процедури, яка забезпечує конституційне право на судовий захист і головне – зв'язаність процесуальної діяльності суду процесуальними правами сторін на судовий розгляд. По суті такий підхід практично дозволяє теоретично моделювати процедури цивільного судочинства і доктринально оцінювати ці процедури як належні з точки зору

вимог правової держави, права сторін на судовий захист, а також меж дискреційних повноважень органів судової влади [2].

Також закріплена *можливість обов'язкового досудового порядку урегулювання спору* (ч. 4 ст. 124 Конституції України) **(5)** чи *спеціальні правила здійснення представництва*, наприклад у трудових спорах, малозначних спорах тощо (ч. 5 ст. 131-2 Конституції України) **(6)**. Це пояснюється тим, що нові підходи до здійснення правосуддя судами у визначили особливі законодавчі застереження в ЦПК України з приводу того, що певна процесуальна діяльність суду, окремі процесуальні дії не можуть бути предметом оскаржень або оспорювання, крім випадків, передбачених цивільним процесуальним законодавством, зокрема коли йдеться про оскарження актів правосуддя та інших актів (наприклад, ухвал суду першої інстанції), які за законом можуть бути предметом оскарження [2].

Конституція України прямо закріплює *диференціацію судової юрисдикції*, зокрема адміністративної (ч. 5 ст. 124 Конституції України) **(7)**. Здійснення судами належних процесуальних процедур є проявом спеціалізації юрисдикції, за якою відбувається диференціація повноважень органів правосуддя відповідно до конституційної компетенції в межах сфери судової влади.

Крім того, істотними новелами, що належать до конституційних засад судочинства, є запровадження нового інституту *конституційної скарги* (ч. 4 ст. 55, ст. 151-1 Конституції України), тобто посилення активності особи (насамперед людини та юридичної особи приватного права – згідно Закону України «Про Конституційний Суд України» [5]) в механізмі реалізації власного права на захист різними засобами, зокрема судом **(8)**.

Наступними виділяємо *власне конституційні засади судочинства* (окрім однієї), якими має керуватися суд при здійсненні правосуддя. Так, Конституція визначає:

- 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- 2) забезпечення доведеності вини;
- 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
- 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором;
- 5) забезпечення обвинуваченому права на захист;
- 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- 7) розумні строки розгляду справи судом;
- 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення;

9) обов'язковість судового рішення.

Законом можуть бути визначені також інші засади судочинства (ч. 2, 3 ст. 129) (9) [3].

Ці конституційні засади знайшли своє відображення у ч. 3 ст. 5 ЦПК України як основні засади (принципи) цивільного судочинства.

Також виділяємо конституційне закріплення професійного представництва в судових процесах – *обов'язкова участь адвокатури* (ст. 131-2 Конституції України) (10) та нова, певним чином обмежена, роль прокуратури у здійсненні цивільного судочинства «представництво *інтересів держави в суді у виключних випадках* і в порядку, що визначені законом (п. 3 ч. 1 ст. 131-1 Конституції України) (11). А також наведемо істотну конституційну засаду, що концентрує в собі ефективність здійснення правосуддя та дієвість права – це *забезпечення державою виконання судового рішення у визначеному законом порядку і покладення контролю за виконанням судового рішення здійснює суд* (ст. 129-1 Конституції України) (12).

Окремо слід виділити незмінний конституційний постулат дотримання прав людини (та інших суб'єктів права), визначений розділом III Конституції України, яким визначаються права і свободи людини і громадянина та ст. 3 Конституції України, яка проголошує людину як найвищу соціальну цінність, і закріплює *відповідальність держави за свою діяльність перед людиною* (13).

Завершуємо ілюстрацію конституційних засад правосуддя у розділі VIII спеціальних механізмів забезпечення верховенства права за ч. 1 ст. 8 Конституції України, а саме – закріплення *принципу верховенства права* замість принципу законності під час здійснення судочинства (ч. 1 ст. 129 Конституції України) (14), який виділяємо окремо від інших засад. Цей конституційний принцип є одночасно *принципом правової держави* і одночасно є базовою конституційною засадою цивільного судочинства, оскільки закладає ключовий принцип здійснення правосуддя – панування права в суспільстві через ухвалення судами актів правосуддя – судових рішень. Крім того, цей принцип відсилає до *застосування норм Конституції України як норм прямої дії* (ч. 2, 3 ст. 8 Конституції України) (14) в цивільному судочинстві. У цьому аспекті слід зауважити, що КСУ сформував правову позицію, що «Конституційні принципи правової держави та верховенства права, а також визнання найвищої юридичної сили Конституції України, норми якої є нормами прямої дії (статті 1, 8 Основного Закону України), зобов'язують суди під час розгляду справ керуватися основними засадами судочинства, передбаченими частиною третьою статті 129

Конституції України, іншими засадами судочинства в судах окремих судових юрисдикцій, якщо вони визначені законом (частина четверта статті 129 Основного Закону України)» [7]. Законодавче розкриття цієї юридичної позиції КСУ можна побачити у ч. 2 ст. 2 ЦПК України, що «Суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі» [8]. Проте останній аспект реалізації конституційних засад судочинства щодо застосування Конституції України як норм прямої дії трансформувався у надзвичайно значну дилему в діяльності судів, що буде детально досліджено нижче.

Окреслені конституційні і законодавчі норми виступають належним нормативним базисом для дослідження завдань цивільного судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гусаров К. Проблеми реалізації деяких конституційних засад у цивільному судочинстві. *Вісник Національної академії правових наук України* 2013. № 4 (75). С. 155.

2. Комаров В. В. Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. *Правова система України: історія, стан та перспективи* : у 5 т. Т. 3: Цивільно-правові науки. Приватне право. Харків, 2008. Підрозд. 3.6. С. 547–548.

3. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР у редакції Закону України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.

4. Луспенік Д.Д. Касаційні фільтри у цивільних справах: плюси та мінуси останніх законодавчих змін. Вебінар. 14 травня 2020 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Kasac_filt.pdf.

5. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 лип. 2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text>.

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої

статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text>.

8. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV (у редакції Закону України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

Бичкова С. С.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ: ПОЗИЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Венеційська комісія у своїй доповіді про правовладдя визначила, що доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, є одним із елементів верховенства права [1, с. 28].

Відповідно до ч. 1 ст. 8 Конституції України в нашій державі визнається і діє принцип верховенства права. Додатково це підкреслюється саме для судової діяльності: суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права (ч. 1 ст. 129 Конституції України).

Отже, доступ до правосуддя, як складова верховенства права, має бути забезпечений кожній фізичній та юридичній особі, а також державі для справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту їх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Як влучно підкреслили В. В. Комаров та Н. Ю. Сакара, право на справедливий судовий розгляд у широкому значенні закріплене в п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція) «й ототожнюється з правом на доступ до правосуддя, тобто кожна особа повинна мати можливість ініціювати судовий розгляд справи щодо своїх цивільних прав і свобод та отримати справедливий і ефективний судовий захист. Також особа повинна мати безпосередній доступ, не обтяжений якимись юридичними чи фактичними перешкодами, до судової установи, а розгляд справи мусить відбуватися з додержанням усіх вимог, що передбачені п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, оскільки мова не може йти про справедливий судовий розгляд, якщо справа вирішена, наприклад, з порушенням вимоги

публічності, розумності строків, незалежності чи безсторонності суддів тощо» [2, с. 15–16].

Згідно із ч. 1 ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) є обов'язковим для виконання Україною відповідно до ст. 46 Конвенції.

Зважаючи на викладене, неабияке значення має розуміння позиції ЄСПЛ щодо доступу до правосуддя.

Ще у 1975 р. ЄСПЛ констатував, що ч. 1 ст. 6 прямо не встановлює право на доступ до судів чи трибуналів. У ній проголошено права, які є різними, але випливають з тієї самої основної ідеї, і які, взяті разом, складають одне право, конкретно не визначене у вужчому сенсі цього терміну. У зв'язку із цим право доступу є елементом, невід'ємним праву, визначеному ч. 1 ст. 6. Це не розширене тлумачення, яке накладає на Договірні держави нові зобов'язання: воно ґрунтується на самих термінах першого речення ч. 1 ст. 6, якщо читати його в контексті та з огляду на об'єкт і мету Конвенції, правотворчий договір, а також на загальні принципи права. Суд приходять до висновку, що ч. 6 ст. 1 гарантує кожному право на звернення до суду з будь-яким позовом щодо його цивільних прав та обов'язків. Таким чином, ця стаття втілює «право на суд», з якого право на доступ, тобто право ініціювати провадження в судах у цивільних справах, становить лише один аспект. До цього додаються гарантії, передбачені ч. 1 ст. 6 як щодо організації та складу суду, так і щодо здійснення судочинства. А загалом, усе зазначене становить право на справедливий розгляд [3, пункти 28, 36].

У подальшому ЄСПЛ уточнював окремі аспекти своєї позиції чи додатково її розтлумачував.

Зокрема, у рішенні у справі «Ashingdane v. The United Kingdom» (заява № 8225/78) ЄСПЛ ще раз поєднав «право особи на суд» та «доступ до суду», підкресливши необхідність встановлення, що ступінь доступу, наданий згідно з національним законодавством, був достатнім для забезпечення «права особи на суд», беручи до уваги верховенство права в демократичному суспільстві. Крім того, Суд наголосив, що право на доступ до суду не є абсолютним і може підлягати обмеженням. Хоча вони непрямо дозволені, оскільки право доступу за самою своєю природою вимагає регулювання з боку держави, регулювання, яке може змінюватися в часі та на місці відповідно до потреб і ресурсів громади та окремих осіб [4, п. 57].

У 1986 р. ЄСПЛ на підставі прецедентної практики Суду, у тому числі з урахуванням рішення у справі «Ashingdane v. The United Kingdom», виокремив такі принципи:

(а) Право на доступ до суду, гарантоване ч. 6 ст. 1 не є абсолютним, але може підлягати обмеженням; вони дозволені опосередковано, оскільки право доступу «за самою своєю природою вимагає регулювання з боку держави, регулювання, яке може змінюватися в часі та на місці відповідно до потреб і ресурсів громади та окремих осіб»;

(б) Встановлюючи таке регулювання, Договірні держави користуються певною свободою розсуду, але остаточне рішення щодо дотримання вимог Конвенції залишається за Судом. Він повинен переконатися, що застосовані обмеження не обмежують і не скорочують доступ, наданий особі, таким чином або в такому обсязі, що порушується сама суть права;

(с) Крім того, обмеження не буде сумісним із ч. 1 ст. 6, якщо воно не переслідує законну мету і якщо немає розумного співвідношення пропорційності між використаними засобами та метою, яку потрібно досягти [5, п. 194].

Надалі ЄСПЛ неодноразово керувався у своїх рішеннях наведеними принципами, наприклад, у справах «Fayed v. The United Kingdom» (Application no. 17101/90) [6, п. 65], «Philis v. Greece» (заяви № 12750/87; 13780/88; 14003/88) [7, п. 59], «De Geouffre De La Pradelle v. France» (Application no. 12964/87) [8, п. 28], «Bellet v. France» (Application no. 23805/94) [9, п. 31].

Зокрема, у рішенні у справі «De Geouffre De La Pradelle v. France» (Application no. 12964/87) Суд визнав, що заявник не мав практичного, ефективного права на доступ до суду [8, п. 35].

У рішенні у справі «Bellet v. France» (Application no. 23805/94) ЄСПЛ констатував: для того, щоб право на доступ було ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дію, яка є втручанням у її права. В розглядуваному ж випадку, загалом, система не була достатньо чіткою або недостатньо забезпеченою гарантіями, щоб запобігти непорозумінням щодо процедур використання доступних засобів правового захисту та обмежень, що впливають із їх одночасного використання [9, пункти 36, 37].

Указані принципи застосовувалися й при ухваленні ЄСПЛ рішень у справах проти України. Так, Суд у рішенні у справі «Меньшакова проти України» (Заява № 377/02) повторив, що ч. 1 ст. 6 втілює в собі «право на суд», яке, згідно з практикою Суду, включає в себе не тільки право

ініціювати провадження, але й право розраховувати на «розгляд» спору судом [10, п. 52].

У рішенні в іншій справі («Мельник проти України», Заява № 23436/03), ЄСПЛ зауважив, що коли питання стосується ефективного засобу правового захисту, цей засіб правового захисту має існувати з достатньою мірою певності. У зв'язку з цим Суд дотримується думки, що застосування зворотного в часі цивільного процесуального законодавства порушуватиме принцип юридичної визначеності і буде несумісним з нормами закону, якщо він позбавляє особу доступу до засобів правового захисту, які мали б бути ефективними згідно положень п. 1 ст. 35 Конвенції [11, п. 30]. Тобто, по суті, тут також ідеться про забезпечення права на доступ до суду.

Можна навести ще багато прикладів із практики ЄСПЛ щодо розкриття змісту доступу до суду. Проте все зажди зводиться до того, що право на доступ до суду є невід'ємним елементом права на справедливий суд. При цьому право на доступ до суду має гарантуватися і забезпечуватися Договірними державами в повному обсязі. І час від часу ЄСПЛ відзначає додаткові аспекти, що характеризують право на доступ до суду (наприклад, у разі застосування закону у ретроспективі або тлумачення положень Конвенції у розрізі права на правову допомогу із поєднанням із правом на доступ до суду тощо).

Таким чином, доступ до суду у контексті, що розглядається, характеризується можливістю «користуватися» судом для того, щоб домогтися правосуддя для захисту порушених, невизнаних чи оспорених прав, свобод або інтересів, тобто означає дістатися до суду як суб'єкта, що здійснює правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про правовладдя: доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія). Ухвалено Венеційською Комісією на її 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). Право України. 2019. № 11. С. 14–38.

2. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві: навч. посіб. / Комаров В. В., Сакара Н. Ю. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2007. 42 с.

3. Case of Golder v. The United Kingdom (Application no. 4451/70). European Court of Human Rights. Strasbourg, 21 February 1975. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57496%22%5D%7D>.

4. Case of Ashingdane v. The United Kingdom (Application no. 8225/78). European Court of Human Rights. Strasbourg, 28 May 1985. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-57425%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-57425%22]}).
5. Case of Lithgow and others v. The United Kingdom (Application no. 9006/80; 9262/81; 9263/81; 9265/81; 9266/81; 9313/81; 9405/81). European Court of Human Rights. Strasbourg, 8 July 1986. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-57526%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-57526%22]}).
6. Case of Fayed v. The United Kingdom (Application no. 17101/90). European Court of Human Rights. Strasbourg, 21 September 1990. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/tur#%22itemid%22:\[%22001-57890%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#%22itemid%22:[%22001-57890%22]}).
7. Case of Philis v. Greece (Application no. 12750/87; 13780/88; 14003/88). European Court of Human Rights. Strasbourg, 27 August 1991. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-57681%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-57681%22]}).
8. Case of De Geouffre De La Pradelle v. France (Application no. 12964/87). European Court of Human Rights. Strasbourg, 16 December 1992. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-57778%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-57778%22]}).
9. Case of Bellet v. France (Application no. 23805/94). European Court of Human Rights. Strasbourg, 4 December 1995. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/tur#%22itemid%22:\[%22001-57952%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#%22itemid%22:[%22001-57952%22]}).
10. Справа «Меньшакова проти України» (Заява № 377/02). Європейський суд з прав людини. Страсбург, 8 квітня 2010 року (остаточне 4 жовтня 2010 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_766#Text.
11. Справа «Мельник проти України» Заява № 23436/03). Європейський суд з прав людини. Страсбург, 28 березня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_037#Text.

Бобрик В. І.

**КАТЕГОРІЯ «ПРОВАДЖЕННЯ»
В ЦИВІЛІСТИЧНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

Поняття «провадження» не є суто процесуальними, а тому його сутність потрібно визначати на підставі положень теорії юридичного процесу, яку можна визнати методологічною основою всіх судових процесів в Україні. В. М. Горшенюв «провадження» визначав як основний елемент будь-якого юридичного процесу, зокрема судового. Цей автор вважає, що провадження – це комплекс взаємопов’язаних і взаємозумовлених процесуальних дій, які: 1) становлять певну сукупність процесуальних правовідносин, що вирізняється предметною характеристикою та пов’язаністю з відповідними

матеріальними правовідносинами; 2) виникають у зв'язку з потребою встановлення, доведення, а також обґрунтування всіх обставин і фактичних даних юридичної справи, яку розглядають; 3) зумовлюють необхідність закріплення, офіційного оформлення отриманих процесуальних результатів у відповідних процесуальних актах-документах [1, с. 131]. Поділяє таку думку й В. В. Комаров, який стверджує, що процесуальне провадження в сукупності своїх ознак відбиває предметну характеристику судового процесу [2, с. 31].

В чинних ЦПК України, ГПК України і КАС України термін «провадження» застосовується в широкому розумінні та має універсальне значення. З аналізу цих цивілістичних процесуальних Кодексів і Закону України «Про виконавче провадження» вбачається, що цим терміном вітчизняний законодавець позначає різні процесуальні категорії: цивільне (господарське, адміністративне) судочинство («відкриття провадження у справі»), судовий розгляд («письмове провадження»), види цивільного (господарського, адміністративного) судочинства («наказне провадження»), його стадії («апеляційне провадження»), етапи окремих стадій («підготовче провадження»), цивільну (господарську, адміністративну) справу («втрачене судове провадження»), примусове виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб) («виконавче провадження») тощо.

Варто вернути увагу й на легальні визначення поняття провадження. Так, в п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК України закріплено визначення судового провадження як кримінального провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами. Таке визначення не висвітлює зміст вказаного поняття, адже відображає лише його родові ознаки та склад. У Положенні про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженому рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 № 30, у п. 43 розділі II було закріплено таке визначення: судове провадження – сукупність процесуальних дій, що мають на меті збір фактичних даних по справі, оформлення їх у відповідних процесуальних документах, учинення правозастосовних дій, що завершуються прийняттям судових рішень [3]. В чинній редакції Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженій рішенням Ради суддів України від 02.04.2015 № 25, застосовується поняття «провадження у судовій справі» і в абз. 19 пп. 1.2.1 п. 1.2 дається його визначення як сукупності

процесуальних дій, пов'язаних із розглядом судової справи [4]. Зазначені дефініції не містять усіх істотних ознак відповідної діяльності.

Значення юридичного терміна «провадження» не відповідає значенню цього слова в українській мові. У Словнику української мови (СУМ-11) запропоновано таку дефініцію слова «провадження» – «дія за значенням провадити. Провадження робіт» [5, с. 127]. У юридичному мовленні це слово набуло цілком іншого значення внаслідок скальованого перекладу з російської мови слова «производство». У російсько-українському словнику у сфері професійного спілкування наводиться такий український переклад російського слова «производств||о»: «1. виробництво; (действие – еще) продукування; общественное п. суспільне в.; п. и воспроизводство ж. в. і відтворення; орудия -а знаряддя виробництва; способ -а ж. спосіб виробництва; средства -а ж. засоби виробництва; п. товаров в. товарів; работать на -е працювати на виробництві; 2. (ведение) провадження, проведення; п. дела в суде провадження справи в суді; п. работ провадження робіт; 3. (кого в кого-что – возведение в звание, чин) підвищування, підвищення (кого в кого-що), надавання, надання (кому-чого); ◇ судебное п. судочинство» [6, с. 308]. Зауважимо, що в цьому словнику за знаком «◇» розміщують слововживання, що безпосередньо не витікають з наведених у відповідній статті значень і/або перекладених відповідностей. Таким чином, російське слово «производство» в значенні «судебное производство» / «судопроизводство» слід перекладати українською мовою як «судочинство». У російській юридичній мові слово «производство» утворилося внаслідок скорочення слова «судопроизводство», що з позиції мовознавства є цілком виправдано, адже замість слова із шести складів використовується слово з чотирьох. Однак в українській мові слово «судочинство» не скорочується. Отже, з позиції лінгвістики адекватним перекладом з російської мови правового терміна «производство» мало би бути «судочинство», а не «провадження», оскільки останнє позначає виробничі, а не судові процеси. На такий лінгвістичний невідповідності неодноразово акцентували не лише мовознавці [7; 8], а й науковці-юристи. Зокрема, у науково-практичному коментарі ЦПК України З. В. Ромовська зазначила, що слово «провадження» має в Кодексі такий термінологічний супровід: «наказне», «позовне», «судове», «відкриття», «зупинення», «закриття», «окреме», «апеляційне», «касаційне», «у зв'язку з нововиявленими обставинами», «відновлення втраченого», «у справах за участю іноземних осіб», «строк зберігання». Російське законодавство (закони Російської імперії, ЦПК РФССР 1929 року) віддавна послуговувалося терміном «судопроизводство». Оскільки «производство» – це виробництво, діяльність

щодо продукування чогось, то «судопроизводством» було чомусь названо діяльність суду [9, с. 13]. В цій самій праці йдеться про те, що термін «провадження» є канцеляритом [9, с. 58].

О. Б. Верба-Сидор на підставі порівняння стадій та проваджень у цивільному судочинстві дійшла висновку, що теоретично правильно для позначення процедури виконання рішень юрисдикційних органів використовувати термін «стадія», а не «провадження», останній застосовують унаслідок так званої термінологічної інерції законодавця [10, с. 22].

Широке використання терміна «провадження» в ЦПК України, ГПК України та КАС України й інших актах законодавства, а також в українській юридичній літературі засвідчує, що, попри лексично-семантичні недоліки, поняття «провадження» стало категорією цивільного процесу та невід'ємною частиною понятійного апарату процесуалістики і в сучасній процесуальній доктрині його визнають основною складовою цивільного судочинства. Зокрема, В. В. Комаров із цього приводу стверджує, що базову структуру цивільного процесу, його «матерію» складають судові провадження як первинні елементи судочинства. Структурно провадження мають вертикально інтегруючий характер і визначають, так би мовити, інстанційні періоди здійснення правосуддя при розгляді цивільних справ цивільними судами різних інстанцій, а також фронтальну інтеграцію цивільного процесу, яка відбиває процедури цивільного судочинства в межах відповідного інстанційного періоду (перегляд за нововиявленими обставинами, відновлення втраченого судового провадження може здійснюватися судами різних інстанцій) або, навпаки, відбиває абсолютну лінійність тих чи інших проваджень (те чи інше провадження в суді першої інстанції, виконавче провадження) поза межами інстанційних періодів [11, с. 134–135]. Таке трактування провадження дало підставу зазначеному вченому визнати, що провадження є опорними елементами цивільного процесу [2, с. 31].

Однак в процесуалістів немає єдності в його розумінні. Так, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса та О. В. Гетманцев провадженням вважають специфічний процесуальний порядок розгляду справ, які об'єднані в певні групи, що визначають залежно від правової природи спору та вимог заявника чи позивача [12, с. 56–57]. Такий підхід слід визнати найпоширенішим. В. І. Тertiшніков визначає провадження як систему цивільних процесуальних дій, об'єднаних кінцевою процесуальною метою (розгляд і вирішення цивільної справи) [13, с. 11]. О. С. Ткачук вважає, що провадженням необхідно вважати сукупність процесуальних дій,

спрямованих на реалізацію певної функції судової влади, здійснювану з дотриманням вимог цивільної процесуальної форми та деякими особливостями, що виявляються або в спрощенні, або в ускладненні порядку розгляду та вирішення справ [15, с. 87].

Деякі вчені вважають, що структурно цивільне судочинство формує асиметричну систему проваджень, до яких, окрім позовного, наказного й окремого, належать провадження у справі до судового розгляду, апеляційне провадження, касаційне провадження тощо [16, с. 36–38]. Такий підхід слід визнати широким.

Широке трактування поняття «провадження» передбачає, що воно охоплює і власне види проваджень, і його стадії. І хоча таке тлумачення відповідає термінології чинного ЦПК України, слушно видається позиція вчених, які переконані, що не варто змішувати такі поняття, як «стадія цивільного судочинства» та «вид провадження» [17, с. 36], і вважають таку ситуацію методологічно неприпустимою, оскільки недбале використання термінології законодавцем призводить до необхідності «пристосування» науки до цього, об'єднання під назвою «провадження» різних за своєю сутністю процесуальних дій і негативно позначається на ефективності судового захисту [15, с. 84–85].

Широкий підхід до визначення поняття «провадження» передбачає поділ неоднорідних процесуальних явищ за різними ознаками, що однозначно не відповідає загальним правилам поділу, встановленим у формальній логіці. З огляду на викладене вище, цілком обґрунтовано постає питання, чи взагалі відповідає термін «провадження» вимогам до юридичного терміна, якими в літературі називають: відповідність змісту юридичного терміна правовому поняттю; однозначність юридичного терміна; функціональна стійкість; мовна правильність тощо [18, с. 154; 19, с. 294–297]. Проаналізувавши застосування терміна «провадження» в ЦПК України, доходимо висновку, що він не відповідає деяким з таких вимог. Зокрема, цей термін з лінгвістичного погляду є неправильним і не є однозначним, оскільки вказує на різнопорядкові поняття. Ще однією з вимог-правил, яким має підпорядковуватися використання юридичних термінів, є усталеність, стабільність юридичної термінології. Тобто рекомендовано не відмовлятися від традиційних, звичних термінів, не вводити замість них нові. Надмірне використання неологізмів погіршує мову законодавства, ускладнює розуміння правових актів. Разом з тим, найкращим часом для заміни одного терміна іншим є період кодифікаційних робіт у законодавстві, коли

відбувається оновлення нормативно-правової бази, що є сприятливою умовою для того, щоб звільнитися від застарілих, зрусифікованих, неоднозначних юридичних термінів, ввести до нових нормативно-правових актів нову українську юридичну термінологію [20, с. 100–104].

У зв'язку з викладеним, широкий підхід до тлумачення поняття «провадження», зокрема застосування відповідного терміна в чинному процесуальному законодавстві України, лінгвістично й методологічно помилковий. З огляду на це, а також на усталеність терміну «провадження» в актах процесуального законодавства України та процесуальній доктрині, на наше переконання, поняття, яке воно позначає в цивільному процесі, має бути звужене виключно до позовного, наказного й окремого проваджень. У всіх інших словосполученнях термін «провадження» слід або взагалі виключити, якщо це можливо без втрати суті відповідного поняття, або замінити на українські відповідники, такі як «судочинство», «розгляд», «перегляд», «справа» тощо [21, с. 253]. І з огляду на законодавчий ареал застосування терміну «провадження» відповідні зміни слід вносити в процесуальне законодавство лише комплексно, наприклад в межах відповідної процесуальної рекодифікації. Разом з тим, нагальної потреби в узгодженні термінологічного апарату процесуального законодавства з мовними нормами наразі немає, адже застосування терміна «провадження» в чинному процесуальному законодавстві України істотно не впливає на відповідні види судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Теория юридического процесса / [И. В. Бенедик, В. М. Горшенев, В. Г. Крупин и др.] ; под общ. ред. В. М. Горшенева. Харьков : Вища шк., 1985. 179 с.
2. Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. Право України. 2011. № 10. С. 22–44.
3. Положення про автоматизовану систему документообігу суду : рішення Ради суддів України від 26 листоп. 2010 р. № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10>.
4. Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженій рішенням Ради суддів України від 02 квітня 2015 р. № 25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0025414-15>.
5. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1977. Т. 8 : Природа–Ряхтливий. 927 с.

6. Українська мова в професійній діяльності : навч. посіб. / В. В. Жайворонок, В. М. Бріцин, О. О. Тараненко. Київ : Вища шк., 2006. 431 с.
7. Натрапив у юридичній літературі на зворот прийняти справу до провадження. Що він означає? URL: http://movakrapka.blogspot.com/2015/10/blog-post_14.html?m=0.
8. Караванський С. Й. Бережімо мовне багатство України! URL: <https://varta.kharkov.ua/blogs/karavanskyi/1105815>.
9. Цивільний процесуальний кодекс : наук.-практ. аналіз. 2-ге вид. Київ : Дакор, 2014. 810 с.
10. Навроцька Ю. В., Верба-Сидор О. Б., Воробель У. Б. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / за заг. ред. Ю. В. Навроцької. Львів : ЛДУВС, 2013. 388 с.
11. Комаров В. В. Лекція професора В. Комарова: вступ до курсу «Цивільний процес». *Право України*. 2011. № 10. С. 120–152.
12. Цивільний процес України. Академічний курс : підручник / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : КНТ, 2009. 848 с.
13. Тертишніков В. І. Основи цивільного судочинства : навч.-практ. посіб. Вид. 3-тє, доповн. і переробл. Харків : ФІНН, 2011. 376 с.
14. Гражданский процесс : учеб. пособие / [В. А. Кройтор, С. Г. Кузьменко, Л. В. Сапейко и др.] ; под ред. В. А. Кройтора. 5-е изд., перераб. и доп. Харьков : Эспада, 2010. 264 с.
15. Ткачук О. С. Реалізація судової влади в цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2016. 547 с.
16. Курс цивільного процесу : підручник / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.
17. Немеш П. Ф., Фенич В. П. Курс цивільного процесу. Загальна частина : підручник. Ужгород : РІК-У, 2020. 808 с.
18. Онищук І. І. Термінологія та законодавчі дефініції у нормативно-правових актах. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2012. № 6. С. 153–160.
19. Грегуль Г. Вимоги до юридичних термінів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2008. № 620. С. 294–297. (Серія «Проблеми української термінології»).
20. Красницька А. В., Чулінда Л. І. Вимоги до вживання юридичних термінів у нормативно-правових актах. Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : матеріали XIV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ,

29 листоп. 2018 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. Ч. 1. С. 100–104.

21. Бобрик В. І. Диференціація цивільного судочинства: методологія, стан і перспективи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 636 с.

Войтовський В. С.
АДМІНІСТРАТИВНЕ ОСКАРЖЕННЯ
РІШЕНЬ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ
ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

Ефективність судочинства є важливим показником демократичної правової держави, який відображає здатність судової системи забезпечувати справедливість, законність та захист прав і свобод громадян. У цьому контексті адміністративне оскарження рішень державних органів займає важливе місце, оскільки надає громадянам можливість звертатися до суду за захистом своїх прав у випадку, коли вони вважають, що державні органи порушили закон або їхні права.

Продуктивність судочинства можна оцінювати за кількома ключовими показниками, а саме доступність правосуддя через легкий доступ до судових інстанцій, включаючи можливість подачі позовів, отримання правової допомоги та участь у судових процесах і відповідність об'єктивних фактах та відповідати законодавству, незалежно від політичних або інших впливів.

Враховуючи те, що «доступність цифрового правосуддя» поки, що лише формується у процесуальній доктрині як поняття (в аспекті ширшого терміну «доступність правосуддя»), вона потребує детального наукового обґрунтування, проте заперечувати її існування навряд чи можливо. У правовій доктрині в контексті цифровізації судочинства вбачається можливим запропонувати запровадження категорій «цифровий профіль» і «цифрова дієздатність» [5]. При цьому необхідно наголосити, що особа, яка володіє останньою, здатна ефективно реалізовувати можливості, що надаються у цифровому середовищі під час відправлення правосуддя цифровими алгоритмами, а у найближчій перспективі – штучним інтелектом.

Адміністративне оскарження є важливим інструментом захисту прав громадян, що дозволяє оскаржувати рішення, дії або бездіяльність державних органів і це забезпечує можливість перегляду адміністративних рішень незалежними судовими органами [2].

Дія механізму позасудового (адміністративного) оскарження рішень державних органів в Україні гарантується положеннями ст. 55 Конституції України [1]. Своєю чергою Кодекс про адміністративні правопорушення України встановлює адміністративну відповідальність за порушення порядку розгляду звернень громадян, їх об'єднань та юридичних осіб посадовими особами державних органів, органами місцевого самоврядування, державними та органами місцевого самоврядування та інших організацій, на до компетенції яких входять публічно важливі функції [3]. Для загального порядку позасудового (адміністративного) оскарження важливими є також положення Закону України «Про звернення громадян» [4].

Ефективність інституту позасудового (адміністративного) оскарження рішень органів державної влади є важливою складовою правової системи, що дозволяє громадянам захищати свої права та інтереси без необхідності звертатися до суду. Проте, на сучасному етапі цей інститут в Україні не демонструє високої ефективності. Основними причинами цього є соціальні, політичні та економічні проблеми, спричинені збройною агресією проти України, а також ряд інших факторів [2]. Переваги адміністративного оскарження розкриваються через захист прав громадян, а саме через алгоритм коли громадяни можуть оскаржити рішення державних органів, які вони вважають незаконними або несправедливими, тим самим захищаючи свої права та інтереси, також важливою основою є контроль за діяльністю державних органів, що має на меті адміністративне оскарження сприяє підвищенню підзвітності та прозорості державних органів, змушуючи їх діяти в рамках закону.

Подальший розвиток у контексті вдосконалення системи судоустрою України безпосередньо пов'язаний з впровадженням як у судочинство загалом, так і у судове діловодство зокрема, передових інформаційно-комунікаційних технологій, і навіть зміщенням меж їх застосування з метою вдосконалення форм і механізмів реалізації права на судовий захист суб'єктами правовідносин та відновлення їх прав, свобод та законних інтересів відповідно до норм чинного законодавства.

У судах загальної юрисдикції України цифровізація провадження у адміністративних справах розвивається недостатньо динамічно у зв'язку з недостатнім рівнем підготовленості та техніко-технологічної залученості населення до відповідних трендів. Сучасна правова політика спрямована на розвиток несудових форм розв'язання спорів, максимальне регулювання суперечки на досудових стадіях, захист прав не лише судовими, але

першочергово й компетентними адміністративно-правовими органами, які можуть усунути помилку, якщо вона була допущена, шляхом встановлення правомірності рішення, але і доцільності його прийняття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Kovbas I., Krainii P. Administrative procedure under the legislation of ukraine and certain foreign countries (comparative legal study). *Problems of legality*. 2023. No. 163. P. 93–110. URL: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.163.292358>
3. Кодекс про адміністративні правопорушення України: введено в дію з 01 червня 1985 р. Постановою Верховної Ради Української РСР від 07 грудня 1984 року N 8074-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10>
4. «Про звернення громадян»: Закон України 393/96-ВР від 02 жовтня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/393/96-%D0%B2%D1%80>
5. Grieshofer T. Court forms as part of online courts: elicitation and communication in the early stages of legal proceedings. *International journal for the semiotics of law - revue internationale de sémiotique juridique*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1007/s11196-023-09993-y>

Гетманцев М. О.

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ЯК ПРАВОВА ЦІННІСТЬ СУСПІЛЬСТВА

Захист та реалізація прав людини потребують забезпечення і дотримання основних засад цивільного судочинства відповідно до вимоги щодо обов'язковості судового рішення та його виконання. Право на справедливий суд є цінністю сучасної правової, демократичної держави, що повинно ґрунтуватися як на повазі до людської гідності так і правах і свободах людини.

Цивільне судочинство виступає судовою формою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод, інтересів фізичних та юридичних осіб або держави. Для цього розробляються правила, які регламентують поведінку суду, органів виконання та учасників цивільного процесу під час розгляду та вирішення цивільних справ. Указані правила формуються з врахуванням того, щоби судовий захист проводився справедливо, своєчасно та неупереджено (ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України [5, с. 167]).

Проте, яка мета є пріоритетною для суду: вирішення конкретного спору (справи) чи захист порушених прав? Саме в основоположних актах міжнародного права була розроблена «Концепція справедливого суду». Загальна декларація прав людини (ст. 10) передбачає: «Кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом» [3]. Перелік процесуальних гарантій, покликаних забезпечити справедливість судового розгляду «на основі повної рівності» передбачений ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. Проте більш широкий перелік міжнародних стандартів «справедливого суду» передбачений у прецедентній практиці Європейського суду з прав людини: розгляд справи незалежним та неупередженим судом; розгляд справи у розумний термін; публічність судового розгляду, що допускає обмеження з міркувань моралі, громадського порядку, державної безпеки у демократичному суспільстві, а також на користь неповнолітніх, для захисту приватного життя та інтересів правосуддя, при цьому в усіх випадках судові рішення оголошуються публічно; користуватися безкоштовною допомогою перекладача, якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не говорить цією мовою тощо [6].

Як бачимо, з позицій Європейської конвенції та прецедентного тлумачення її положень Європейським судом з прав людини, розуміння справедливості судового розгляду пов'язане, як правило, із процедурним аспектом правосуддя, що визначають статус особи, притягнутої до відповідальності. Іншими словами можна сказати, що мова йде про вимогу самої процедурної справедливості, яку можна розглядати як систему правил, що забезпечують справедливість результату дій учасників судової справи, незалежно від будь-яких обставин. Процедурна справедливість характеризує формальну рівність та формальну справедливість, відповідно, справедливість судового розгляду за своєю суттю є інструментальна та покликана забезпечити справедливість судового рішення. Фактична нерівність сторін зводить мету до її уявності та нереальності, оскільки дійсна змагальність у цивільному судочинстві можлива лише в умовах юридичної та фактичної рівності його сторін. Отож, дотримання встановленої форми і правил цивільного судочинства ще не забезпечує справедливе судові рішення.

Формі цивільного судочинства не повинно надаватися більш вагоме значення, ніж його змісту та результату, оскільки саме судочинство не може

бути самоціллю та виступати критерієм справедливості. Його завданням повинно бути досягнення справедливості через захист порушених цивільних прав та охоронюваних законом інтересів особи. Цивільне судочинство не може легітимувати себе через формальне дотримання процесуальних норм і правил. Його завданням також не можуть виключно виступати лише процесуальна справедливість і правильність розгляду спору. Велике значення має матеріальна справедливість, яка дозволяє говорити, що саме судочинство було справедливим і правильним, але не навпаки [1, с. 106]. Як свідчить практика звернень громадян зі скаргами до Європейського суду, поняття «справедливий суд» може тлумачитись досить неоднозначно. Як правило особи, які не досягли у судовому провадженні бажаного результату, не завжди можуть уточнити, у чому конкретно полягала неповага з боку національних судів до їх права на справедливий суд. У багатьох випадках скарга на несправедливий судовий розгляд полягає у запереченні результату судового розгляду справи та твердженнь щодо помилок стосовно фактів та права [4]. Враховуючи той факт, що право на справедливий суд займає основне місце у системі глобальних цінностей демократичного суспільства, Європейський суд у своїй практиці пропонує досить широке його тлумачення. Так, у справі *Delcourt v. Belgium* Суд зазначив, що «у демократичному суспільстві у світлі розуміння Конвенції, право на справедливий суд посідає настільки значне місце, що обмежувальне тлумачення статті 6 не відповідало б меті та призначенню цього положення» [4]. У справі *Bellet v. France* Суд зазначив, що «стаття 6 § 1 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права» [4].

Як свідчить позиція Суду у багатьох справах, основною складовою права на суд є право доступу, в тому розумінні, що особі має бути забезпечена можливість звернутись до суду для вирішення певного питання, і що з боку держави не повинні чинитись правові чи практичні перешкоди для здійснення цього права.

У своїй практиці Європейський суд неодноразово наголошував, що право на доступ до суду, закріплене у статті 6 § 1 Конвенції, не є абсолютним: воно може бути піддане допустимим обмеженням, оскільки

вимагає за своєю природою державного регулювання. Держави-учасниці користуються у цьому питанні певною свободою розсуду. Однак Суд повинен прийняти в останній інстанції рішення щодо дотримання вимог Конвенції; він повинен переконатись у тому, що право доступу до суду не обмежується таким чином чи такою мірою, що сама суть права буде зведена нанівець. Крім того, подібне обмеження не буде відповідати ст. 6 § 1, якщо воно не переслідує легітимної мети та не існує розумної пропорційності між використаними засобами та поставленою метою (див. Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany) [4].

Велике значення в даному контексті набуває питання про співвідношення гарантованого Конституцією України права на судовий захист та тих прав, які захищаються внаслідок такого звернення.

Отож, формування чіткого, якісного та зрозумілого процесуального законодавства, а також побудова практично обґрунтованої судової системи, де кожен зможе реалізувати конституційне право на справедливий суд, повинні стати пріоритетними для влади у цьому напрямку на найближчі роки [2, с. 79].

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека - як найвища соціальна цінність повинні перебувати в основі формування і реалізації та забезпечення справедливого правосуддя, оскільки саме воно відображає природно-правовий зміст вказаних категорій. Відповідно, слід акцентувати увагу на побудові концепції природно-правового і справедливого правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Rawls J. Eine Theorie der Gerechtigkeit (A Theory of Justice). Frankfurt am Main, 1971. S. 106. 538 <https://giuseppescapograssi.files.wordpress.com/2014/08/rawls99.pdf>;

2. Гетманцев М. Принцип справедливості як основна ознака здійснення правосуддя. Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації : Матеріали I Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 23 жовтня 2020 р.) / [редкол.: Н. Д. Гетьманцева (голова), О. В. Кіріяк (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 78–80;

3. Загальна декларація прав людини Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року URL :https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text;

4. Коваль І. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_7474;

5. Рогач О. Я., Феннич В. П. Вплив прецедентної практики Європейського суду з прав людини на цивільне судочинство України.

Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2022. Серія Право. Випуск 72: частина 1. С. 166–170;

б. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/4/7/232716.pdf>.

Демідова П. В.
ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ
СПРОЩЕНОГО ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Запровадження особливого правового режиму воєнного стану поставило перед органами влади низку специфічних завдань в сфері судочинства. Так, перед законодавчим органом виникло завдання адаптувати процесуальне законодавство до умов воєнного стану, а перед судовими органами постала необхідність адаптуватись до тих нових викликів, які обумовлені воєнними діями.

У міжнародній практиці запровадження будь-якого надзвичайного правового режиму має на меті ввести особливе регулювання в умовах, коли звичайні правові норми та повноваження не забезпечують достатньої відповіді на серйозну загрозу для держави. Основною метою його введення є надання органам влади додаткових повноважень та можливостей для ефективного управління кризовою ситуацією [1]. Запровадження такого правового режиму, зазвичай, включає в себе мобілізаційні заходи, введення деяких обмежень прав і свобод громадян та інші заходи, необхідні для негайного реагування на відповідні обставини. Введення особливого правового режиму повинно бути обґрунтованим і максимально пропорційним відповідній загрозі, враховувати доступні звичайні правові засоби, а також можливість адаптувати чинне законодавство під відповідні екстраординарні умови.

Конвенційне та конституційне право доступу до правосуддя є гарантованим та не може бути обмежене незалежно від обставин, пов'язаних з введенням режиму воєнного стану. Важливо, що в умовах цього правового режиму таке право не може бути лише декларативним, воно повинно носити реальний та практичний характер, у зв'язку з чим «звичайне» законодавство повинно бути адаптоване під надзвичайні умови, які в Україні мають масштабний характер.

Заслужують на увагу зусилля законодавця щодо врегулювання забезпечення доступу до правосуддя в надзвичайних умовах, які передували

повномасштабній агресії з боку Російської Федерації. Так, у серпні 2014 року вступив силу Закон України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» [2], яким, з метою забезпечення доступу громадян та юридичних осіб до суду, визначені деякі заходи правового реагування та вирішені питання територіальної підсудності в районі проведення антитерористичної операції, врегульовано особливий порядок виклику до суду та повідомлення про судові рішення осіб, останнє відоме місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місця роботи знаходиться в районі проведення антитерористичної операції. Таким чином були усунуті прогалини процесуального законодавства, пов'язані з неможливістю розгляду справи за відсутності належного повідомлення учасників справи про відкриття та хід справи через обставини, пов'язані з окупацією окремих територій України, неможливістю доставлення поштової кореспонденції та забезпечення телефонного зв'язку. Була запроваджена процедура виклику учасників справи до суду, повідомлення про дату, час і місце судових засідань, про вчинення відповідної процесуальної дії через оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України (з посиланням на веб-адресу відповідної ухвали суду в Єдиному державному реєстрі судових рішень).

В межах заходів боротьби з коронавірусною хворобою, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» [3] до процесуальних Кодексів були внесені зміни щодо продовження більшості процесуальних строків з метою забезпечення доступу до правосуддя. Також в період запровадження заходів, направлених на боротьбу з коронавірусною інфекцією, активно була застосована форма участі учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Такий досвід та адаптація всіх учасників судового процесу до умов дистанційної співпраці забезпечили оперативну готовність судових органів та учасників судових процесів до фактичного відновлення судочинства, паралізованого на початку повномасштабного вторгнення.

Але, як підкреслює М. І. Смокович, практична реалізація права особи на судовий захист в умовах режиму воєнного стану потребує законодавства, норми якого були б «процесуально чутливими» до винятково загрозливих суспільних викликів, зумовлених військовою агресією, військовим

спротивом, військовими злочинами та ін. Такій підхід покладає на державу обов'язок щодо вироблення «дієздатних» і «життєздатних» процесуальних алгоритмів, метою яких є забезпечення реалізації права кожного на гарантований судовий захист у цих надскладних умовах [4].

У зв'язку з цим, законодавче врегулювання дистанційної участі учасників судового провадження в засіданнях з використанням власних технічних засобів вирішило проблему безпечного доступу до правосуддя учасників, які мають можливість самостійно подбати про перебування в безпечному місці поза межами приміщення суду. Проте, питання безпеки працівників суду в умовах ракетних обстрілів критичної інфраструктури, якими є також органи правосуддя, не вирішено. Відповідно до ст. 196 ГПК України [5], ст. 211 ЦПК України [6], ст. 194 КАС України [7] судові засідання проводяться у спеціально обладнаному приміщенні – залі судових засідань. З контекстного змісту процесуального законодавства та Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) [8], суддя та секретар судового засідання повинні перебувати в залі судових засідань під час розгляду справи, незалежно від дистанційної участі в судовому процесі інших учасників. З введенням окремих підсистем (модулів) ЄСІТС «Електронний кабінет», «Електронний суд», підсистеми відеоконференцз'язку судова система в умовах воєнного стану виявилася повністю готовою до здійснення дистанційного правосуддя на базі сформованих в електронній формі судових справ. Проте, підхід до «церемоніальних» процедур, пов'язаних з здійсненням правосуддя, які в умовах небезпеки та надзвичайного стану можуть виявлятися формальними, напевно має бути гнучкішим. Технічна ж готовність судової системи до участі в судовому процесі в дистанційному режимі всіх суб'єктів, у тому числі суддів, може і повинна бути використана як тимчасовий захід в умовах небезпеки.

У березні 2023 року у Верховній Раді України був зареєстрований проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо цифровізації судочинства та удосконалення наказного провадження у цивільному судочинстві» № 9090 [9]. Цим законопроектом пропонувалось в якості тимчасового заходу на період воєнного чи надзвичайного стану, у разі виникнення обставин, які зумовлюють загрозу життю, здоров'ю та безпеці судді, учасників судового процесу, судові засідання проводити в режимі відеоконференції з використанням власних технічних засобів поза межами приміщення суду за допомогою електронного кабінету в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі. Такий підхід є тою самою

законодавчою «чутливістю» до винятково загрозливих суспільних викликів. Не зважаючи на позитивні висновки Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та Комітету з цифрової трансформації, цей законопроект поки не був включений до порядку денного Верховної Ради України.

Як зазначалося вище, запроваджуючи заходи запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), в якості тимчасових заходів було допущено подовження на строк дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України, процесуальних строків, у тому числі строків розгляду справи, строків на подання заяв з процесуальних питань та заяв по суті, строків на апеляційне, касаційне оскарження, та інших [3]. Проте, під час воєнного стану продовження процесуальних строків введене на законодавчому рівні не було не зважаючи на те, що під час війни в окупації опинилися 88 % територій Херсонської області, 67 % Запорізької, 57 % Донецької, 99 % Луганської, до 5 % Харківської областей. Крім окупованих територій, існують території активних бойових дій, через які проходить лінія бойового зіткнення або які межують з тимчасово окупованими територіями та на яких наразі неможливо у повному обсязі виконувати функції держави та існує значна загроза життю і здоров'ю населення. А також території можливих бойових дій, які межують з територіями активних бойових дій або тимчасово окупованими територіями чи прилеглі до державного кордону з державою-агресором та на яких можливо забезпечувати функції держави, до яких може повертатися населення, втім періодично піддаються ворожим обстрілам.

Такі об'єктивні, небезпечні для житті та діяльності обставини, безумовно, впливають на здатність суб'єктів забезпечити належний захист своїх інтересів в умовах вимушеної ізоляції, певної «відірваності» від країни, евакуації, у тому числі за кордон, необізнаності про порушення справи, відсутності можливості прийняти в ній участь, тощо.

Як свідчить вибірковий аналіз рішень судів, юрисдикція яких розповсюджується на тимчасово окуповані території, території активних та можливих бойових дій, до 50 % справ розглядаються судами без участі відповідачів, в умовах відсутності впевненості про обізнаність останніх про порушення справи. Крім того, в умовах військової агресії існують об'єктивні обставини, які впливають на дотримання процесуальних строків безпосередньо судами, а саме: перешкоди у проведенні засідань через загрозу обстрілу, оголошення повітряної тривоги, відключення електроенергії, збоїв зв'язку тощо.

Отже, цілком обґрунтованим та таким, що відповідає гарантіям доступу до правосуддя в умовах воєнного стану, вбачається запровадження принципу

процесуальної лояльності до учасників, які опинилися в складному становищі через військову агресію, окупацію, вимушену евакуацію, небезпеку для життя та здоров'я. У цьому зв'язку пропонується, в якості тимчасового заходу на період воєнного стану передбачити на законодавчому рівні подовження судами процесуальних строків з урахуванням впливу відповідних обставин. Такий підхід відповідає прагненню імплементувати міжнародні стандарти у судочинство України, за якими розумний строк розгляду справи є ключовим у контексті гарантій справедливого судочинства. Так, Європейський суд з прав людини у своїй практиці не визначає конкретних строків, які можуть вважатися розумними, проте вимагає до кожної справи підходити індивідуально, брати до уваги обставини, які можуть впливати на стандартні строки, встановлені національним законодавством.

У 2017 році була запроваджена Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, за допомогою якої був забезпечений доступ до справ, сформованих в електронній формі. У зв'язку з цим учасники справи отримали можливість подання процесуальних документів через модуль ЄСІТС «Електронний кабінет» [10]. Адвокатів, нотаріусів, приватних виконавців, арбітражних керуючих, судових експертів, державні органи, органи місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання державного та комунального секторів економіки зобов'язано реєструвати офіційні електронні адреси в ЄСІТС, залишивши за іншими суб'єктами право вільного вибору.

У жовтні 2023 року вступили в силу зміни до процесуальних законів [11], за якими обов'язковим стала реєстрація електронних кабінетів в системі ЄСІТС всіма юридичними особами незалежно від форм власності. Правовими наслідками ігнорування вказаними суб'єктами цього обов'язку, є: позбавлення останніх прав на подання позовів, обмеження в можливостях отримати позовні заяви та інші документи від суду та інших учасників; обмеження в праві подавати клопотання інші заяви з процесуальних питань та заяви по суті.

Дискусійним залишається питання своєчасності запровадження таких заходів в умовах воєнного стану, зовнішньої агресії, негативних наслідків атак на енергосистему України, які полягають в тривалому знеструмленні соціальної, виробничої, громадської інфраструктури, тривалих збоїв мобільного та електронного зв'язку, які негативно впливають на технічні можливості учасників судового процесу.

Безумовно, запровадження «Електронного суду» забезпечує доступність правосуддя, скорочує бюрократію, прискорює процес прийняття рішень та забезпечує більшу прозорість у роботі судів. Однак, в умовах воєнного стану

повна діджиталізація судового процесу ставить низку викликів, таких як: необхідність забезпечення безпеки даних; технологічну готовність до втілення законодавчих ініціатив, пов'язаних з реалізацією програми електронного правосуддя в умовах війни; забезпечення доступності правосуддя всім суб'єктам права, у тому числі тим, хто, через військову агресію, тимчасово не має доступу до сучасних технологій.

В цьому сенсі в ЦПК України, ГПК України, КАС України доцільно передбачити, як тимчасовий захід, можливість дослідження судом поважності причин, за яких учасник не зареєстрував електронний кабінет, задля прийняття рішення щодо можливості реалізації ним процесуальних прав в умовах відсутності відповідної реєстрації. Такий підхід відповідав би Конституції України та виключав б ризики, пов'язані з визнанням неконституційними норм, які обмежують права суб'єктів, технологічні можливості яких обмежені.

Отже, в умовах воєнного стану позовне провадження повинно відрізнятися від судових процедур, запроваджених в звичайних умовах. Основними процесуальними аспектами позовного провадження в умовах воєнного стану, які потребують окремого регулювання та повинні мати тимчасовий характер, мають бути:

- забезпечення безпеки всіх суб'єктів судочинства, у тому числі суддів, працівників апарату судів шляхом запровадження процедур судових засідань за участю всіх учасників в режимі відеоконференції за допомогою власних технічних засобів;

- забезпечення доступу до правосуддя осіб, які в умовах воєнного стану позбавлені технічної можливості зареєструвати електронний кабінет та користуватися модулем «Електронний суд»;

- запровадження можливості подовження строків, визначених для розгляду справи, зупинення провадження, зміни предмета або підстави позову, збільшення або зменшення розміру позовних вимог, апеляційного оскарження та касаційного оскарження, тощо, на строки, визначені судом з урахуванням надзвичайних обставин, які впливають на розгляд справи та здатність осіб реалізувати свої права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алівізатос Н. та ін. Дотримання принципів демократії, прав людини та верховенства права в умовах надзвичайного стану – міркування. Доповідь: Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія) 20 травня

2020. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-PI\(2020\)005rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-PI(2020)005rev-ukr).

2. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції: Закон України від 12.08.2014 № 1632-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1632-18/ed20140812#Text>.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30.03.2020 № 540-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#top>.

4. Смокович М. І. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2022. № 70. С. 450-455. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/05/74.pdf>.

5. Господарський процесуальний кодекс України: Кодекс України в редакції Закону України від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.

6. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України в редакції Закону України від 3.10.2017 № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

7. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс України в редакції Закону України від 3.10.2017 № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#top>.

8. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої Ради Правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо цифровізації судочинства та удосконалення наказного провадження у цивільному судочинстві: Проект Закону України від 10.03.2023 № 9090, ініціатор Кабінет Міністрів України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41530>.

10. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19/ed20171215#n6>.

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній

судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами: Закон України від 29.06.2023 № 3200-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text>.

Заїка Ю. О., Скрипник В. Л.

ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ПО СПРАВАМ, ПОВ'ЯЗАНИМИ ІЗ САМОВІЛЬНИМ БУДІВНИЦТВОМ

Аналіз міжнародно-правових документів з прав людини дозволяє зробити висновок, що задеклароване конституційне право громадян на житло відноситься до категорії фундаментальних прав людини і обов'язок забезпечення реалізації цього права є одним із головних соціальних завдань держави. Потреба людини у житлі є абсолютною і не має будь-якої альтернативи. Право на житло – одне із найважливіших соціально-економічних прав громадян [3, с.129]. У ст.1 Протоколу до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1952) задекларовано: «Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше, як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користування майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів» [7].

За законодавством України самочинне будівництво за своєю правовою природою є правопорушенням, оскільки суб'єктом його здійснення ігноруються вимоги законодавства щодо погоджувально-дозвільної процедури з відповідними державними органами на будь-якій стадії здійснення будівництва чи забудови [8, с. 71]. Самовільна споруда – це житловий будинок, інша будівля чи споруда або інше або будь-яке нерухоме майно, побудоване на земельній ділянці, не відведеній для цих цілей у порядку, встановленому законом та іншими правовими актами, або побудоване без отримання на це необхідних дозволів або з істотним порушенням містобудівних та будівельних норм та правил.

Проте для поновлення порушеного права недостатньо задекларувати його захист у судовому порядку, необхідно всебічно забезпечити і ефективність функціонування всіх ланок судової системи [1, с. 46].

Виконання рішень судів про знесення самовільно збудованої нерухомості є однією з найбільш складних категорій виконавчого провадження і вимагає високого професіоналізму виконавця. Не можна не

погодитись із думкою, що завдання виконавця – своєчасно, у повному обсязі та неупереджено виконати законне рішення, а не досягати справедливості у виконавчому провадженні [5, с. 187]. Закон України «Про виконавче провадження» (далі – Закон) [6] як і Інструкція з організації примусового виконання рішень [4] не містить норм, які б регламентували порядок виконання рішень про знесення самовільно збудованої нерухомості. Така правова невизначеність у регламентації механізму виконання рішення про знесення перш за все породжує неоднозначний підхід суб'єктами виконання до комплексу виконавчих дій, які необхідно вчинити для забезпечення повного фактичного виконання подібного рішення. І як наслідок цього – сторони виконавчого провадження не мають можливості належним чином реалізувати свої права та обов'язки.

Відповідно і суди при розгляді справ, пов'язаних з виконанням рішень про знесення самовільно збудованої нерухомості, фактично керуються лише загальними засадами виконавчого провадження.

Держава зацікавлена у тому, щоб громадянин використовував надані йому права, оскільки будь-яке суб'єктивне право має соціальну цінність лише за умови його реального здійснення [13, р. 88].

На жаль, не завжди є можливість виконати рішення суду саме так, як це зазначено в самому рішенні. Тому законодавець закріпив певні процесуальні гарантії, спрямовані на виконання рішень. Серед них є мирова угода в процесі виконання рішення (ст. 434 ЦПК України), відстрочення і розстрочення виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання (ст. 435 ЦПК України) зупинення виконання (ст. 436 ЦПК України) тощо [12, с. 86]. Проте специфіка виконання судового рішення щодо самовільного будівництва не дозволяє застосувати більшість із них.

Зазвичай боржники ігнорують вимоги виконавця про зобов'язання знести за власний рахунок самовільно збудовану нерухомість та привести земельну ділянку у первинний стан і виконавці, як правило, обмежуються тим, що повідомляють правоохоронні органи про умисне невиконання боржником рішення суду і закінчують виконавче провадження, посилаючись на те, що рішення не може бути виконано без участі боржника. Виконання судового рішення не залежить від волевиявлення боржника або будь-яких інших осіб на вчинення чи не вчинення дій щодо його виконання, оскільки це б нівелювало значення самого права звернення до суду як засобу захисту та забезпечення реального відновлення порушених прав та інтересів.

На етапі організації виконавчих дій з примусового знесення нерухомості найбільшою проблемою для виконавця є пошук спеціаліста для забезпечення виконання такого рішення. Відповідно до Класифікатора видів економічної діяльності (КВЕД-2010) в Україні визначено такий вид економічної діяльності, як 43.11 – розбирання або злам будівель і споруд [5]. Для вирішення питання про залучення спеціаліста у виконавчому провадженні, якому можна доручити знесення самовільної нерухомості, виконавець для початку має залучити експерта (спеціаліста), який має провести будівельно-технічну експертизу та визначити клас наслідків для об'єкту.

Чи не найбільша проблема для виконавця це безпосереднє залучення відповідного спеціаліста для виконання робіт, пов'язаних із знесенням самовільно збудованої нерухомості, оскільки виконавець не має права застосовувати примус до суб'єкта господарювання, який може забезпечити знесення нерухомості, а відносини між ними повинні регулюватися відповідним цивільно-правовим договором.

Якщо виконавець залучив до участі у виконанні рішення про знесення нерухомого майна відповідного суб'єкта господарювання останній має оцінити вартість робіт і надати виконавцю попередній кошторис із зазначенням орієнтовної вартості робіт, необхідних для виконання рішення суду. Після надання підрядником кошторису виникає фінансова проблема – оплата послуг виконавця робіт зі знесення нерухомості. Враховуючи той факт, що немає гарантії подальшого стягнення понесених витрат із боржника, виконавець змушений звертатись до стягувача з вимогою про авансування витрат на проведення виконавчих дій, щоб не допустити у майбутньому позову від виконавця робіт по знесенню за невиконання умов договору в частині оплати виконаних робіт.

Відповідно до ст. 42 Закону витрати органів державної виконавчої служби та приватного виконавця, пов'язані з організацією та проведенням виконавчих дій щодо забезпечення примусового виконання рішень, є витратами виконавчого провадження. Витрати виконавчого провадження органів державної виконавчої служби здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів виконавчого провадження (авансового внеску стягувача чи стягнутих з боржника коштів на витрати виконавчого провадження). Витрати виконавчого провадження приватних виконавців здійснюються за рахунок авансового внеску стягувача, стягнутих з боржника коштів на витрати виконавчого провадження. Витрати виконавчого провадження можуть здійснюватися приватним виконавцем за

рахунок власних коштів. Проте у державному бюджеті відсутня така стаття видатків, як фінансування витрат на проведення виконавчих дій, а на практиці не працює і припис ст. 38 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», якою передбачено, що у разі неможливості виконання рішення суду особою, яка здійснила таке самочинне будівництво (смерть цієї особи, оголошення її померлою, визнання безвісно відсутньою, ліквідація чи визнання її банкрутом тощо), знесення самочинно збудованого об'єкта здійснюється за рішенням суду за рахунок коштів правонаступника або за рішенням органу місцевого самоврядування за рахунок коштів місцевого бюджету та в інших випадках, передбачених законодавством. Проте у місцевих бюджетах, зазвичай, відсутня стаття видатків, пов'язана із фінансування витрат на проведення виконавчих дій.

Застосування закону неможливе без його тлумачення. При аналізі норми права не завжди можна зрозуміти істинний зміст, який вкладає в неї законодавець, тому виникає потреба вивчити інститути загальнотеоретичного характеру, ознайомитися з низкою робіт, присвячених проблемам тлумачення норм права та правозастосуванню [9, с. 33–34].

Отже, авансування з боку стягувача витрат на проведення виконавчих дій – це фактично єдина можливість дати подальший рух вчиненню виконавчих дій по знесенню самовільної нерухомості. І для цього є відповідна норма Закону – ст. 43, якою фактично передбачено, що у разі необхідності здійснення витрат на залучення до проведення виконавчих дій суб'єктів господарювання на платній основі, стягувач зобов'язаний додатково здійснити авансування таких витрат.

Оскільки виконавчий документ про знесення самовільної нерухомості не передбачає стягнення з боржника коштів, то відповідно виконавець не має права накладати арешт на кошти боржника для забезпечення стягнення витрат виконавчого провадження, винагороди приватного виконавця чи виконавчого збору, штрафів накладених на боржника. Таким чином виконання постанови про стягнення витрат з метою повернення авансового внеску стягувача можливо лише після закінчення виконавчого провадження з примусового виконання рішення про знесення самовільно збудованої нерухомості. Саме тому і приватний виконавець відмовляється здійснювати витрати виконавчого провадження за рахунок власних коштів, хоч це і передбачено ч. 3 ст. 42 Закону. Враховуючи усі викладені обставини доволі складно вдається переконати стягувача у необхідності здійснити авансування

усіх майбутніх витрат, пов'язаних із виконанням рішення суду про знесення самовільної нерухомості.

У більшості судові рішення про знесення самовільної нерухомості передбачають також і другий захід примусового виконання – приведення земельної ділянки у належний стан. А тому виконавець має, окрім знесення, організувати також транспортування будівельних матеріалів, з яких складається самовільно збудоване нерухоме майно. Але якщо навіть такого заходу у судовому рішенні не передбачено, виконавець все одно має або при самому виконанні передати будівельні матеріали боржнику або забезпечити їх належне транспортування для подальшого зберігання з метою повернення боржнику.

Для організації виконання рішення про знесення нерухомості, необхідно вирішити низку питань, зокрема, щодо суб'єкта господарювання, який на договірних, оплатних засадах, забезпечить знесення самовільно збудованої нерухомості; забезпечить зберігання будівельних матеріалів, їх завантаження, транспортування та розвантаження.

Водночас, необхідно забезпечити участь працівників поліції для забезпечення громадського порядку та попередження чиненню перешкод виконавцю та понятих.

Оскільки у Законі відсутній чіткий алгоритм виконавчих дій, що вчиняються виконавцем при виконанні рішення про знесення самовільно збудованої нерухомості, виконавці, як правило, застосовують аналогію закону для дотримання порядку виконавчих дій, необхідних для повного та фактичного виконання рішення про знесення. Це цілком погоджується з доктринальним розумінням подолання прогалин у законодавстві шляхами:

- 1) застосування аналогії закону або аналогії права;
- 2) субсидіарного застосування норм суміжного інституту або галузі законодавства;
- 3) тлумачення норм цивільного законодавства вищими судами [11, с. 215].

Норми статті 66 Закону, що регулюють порядок виконання рішення про виселення боржника є найбільш подібними до комплексу виконавчих дій, які необхідно вчинити для організації та виконання рішення про знесення. Зокрема при виконанні рішення про знесення виконавець має дотримуватись таких вимог:

1. Виконавець наступного робочого дня після закінчення встановленого строку, перевіряє виконання боржником рішення про знесення.

2. Виконавець призначає день і час примусового знесення, про що письмово інформує боржника. Відсутність боржника, належним чином

повідомленого про день і час примусового знесення, під час виконання рішення про знесення самовільної нерухомості, не є перешкодою для вчинення усіх необхідних дій для забезпечення виконання рішення.

3. Примусове знесення полягає у повному демонтажу усіх конструктивних елементів об'єкту нерухомості, що підлягає знесенню згідно рішення суду, та звільнення земельної ділянки чи об'єкту нерухомого майна від них.

4. Примусове знесення здійснюється у присутності понятих за участі працівників поліції.

5. Якщо виконання рішення здійснюється за відсутності боржника, виконавець зобов'язаний провести опис майна.

6. Якщо боржник перешкоджає виконанню рішення про знесення, виконавець накладає на нього штраф у порядку, визначеному Законом.

7. Передане для зберігання майно боржника повертається йому виконавцем на підставі акта після відшкодування боржником витрат, пов'язаних із зберіганням такого майна. У разі якщо боржник відмовляється відшкодувати витрати, пов'язані із зберіганням майна, вони компенсуються за рахунок реалізації майна боржника або його частини.

8. Зберігання майна здійснюється протягом не більше двох місяців з дня передачі на зберігання. Після закінчення двомісячного строку невитребуване майно реалізується в порядку, визначеному Законом.

9. Про виконання рішення про знесення нерухомого майна боржника виконавець складає акт, що підписується особами, які брали участь у виконанні рішення про примусове знесення [2, с. 716–717].

З метою ускладнення виконання рішення суду про знесення самовільної нерухомості, деякі боржники вдаються до юридичних хитрощів, щоб не допустити вчинення виконавцем виконавчих дій.

Так досить поширеними є спроби легалізувати таке нерухоме майно в процедурі іншого виконавчого провадження чи банкрутстві, змінивши таким чином власника нерухомого майна.

Це саме стосується прагнень боржника здійснити реконструкцію самочинної нерухомості для унеможливлення виконання рішення суду про його знесення. Подібні дії боржника не є достатньою підставою для закінчення виконавчого провадження, оскільки роботи з реконструкції спірного приміщення не можна вважати його знесенням, а отже не можна вважати, що відбулося виконання рішення суду.

Підсумовуючи зазначимо, що для належного виконання рішень судів про знесення самовільно збудованого нерухомого майна необхідно:

1. Доповнити Закон України «Про виконавче провадження» статтею, яка б регламентувала порядок вчинення виконавчих дій по виконанню рішень судів щодо зобов'язання боржника знести самовільно збудовану нерухомість та про знесення об'єктів нерухомого майна.

2. Передбачити безпосередньо у Законі України «Про виконавче провадження» можливість попереднього стягнення з боржника майбутніх витрат на проведення цієї категорії виконавчих дій у зв'язку із значними витратами, пов'язаними з виконанням судового рішення про знесення самовільно збудованої нерухомості.

3. Доцільно доповнити ЦПК України нормою про обов'язковість вирішення судом питання про надання боржнику іншого житлового приміщення, якщо при розгляді справ про знесення самовільно збудованої нерухомості встановлено, що ця нерухомість єдине місце проживання боржника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Заїка Ю. О. Європейські складові ефективності правосуддя// Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України: збірник матеріалів Шостого наук.– практ. круглого столу (м. Київ, 15 червня 2023 р.) /упоряд В. М. Короленко. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2023. С. 46–50.

2. Заїка Ю. О., Скрипник В. Л. Особливості розгляду та виконання рішень суду про знесення самовільно збудованої нерухомості / Цивільний та виконавчий процес: міжгалузеві зв'язки. Особливості розгляду судами певних категорій справ про виконання судових рішень: монографія / за заг. ред. С. Я. Фурси, О. О. Русецької, О. О. Хорватової. К.: Алерта, 2024. С. 685–719.

3. Заїка Ю. О., Скрипник В. Л. Право на житло і пряма дія норм Конституції// Український конституціоналізм: історія становлення та перспективи розвитку : монографія/ за заг. ред. В. Л. Скрипника ; МОН України, Кременчуц. нац. ун-т ім. Михайла Остроградського. Харків : Право, 2023. С. 128–143.

4. Інструкція з організації примусового виконання рішень, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 02.04.2012 № 512/5.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12>

5. Класификатора видів економічної діяльності (КВЕД-2010) URL: https://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/43/KVED10_43_11.html

6. Про виконавче провадження. Закон України від 2 червня 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>
7. Протокол до Конвенції про захист і основних свобод людини (Париж, 20.III.1952). URL: <http://www.coe.kiev.ua/docs/cets/cets009.htm>
8. Самочинне будівництво. Правовий статус. Узаконолення/ М. К. Галянтич, В. В. Кочин/ за заг. ред. М. К. Галянтича. К. : Юрінком Інтер, 2023. 444 с.
9. Скрипник В. Л. Захист права власності при примусовому припиненні права власності: монографія. Кременчук: Видавець Щербатих О. В., 2018. 174 с.
10. Фурса С., Фурса Є. Верховенство права й інші принципи у виконавчому процесі України: актуальні питання (у контексті аналізу проекту Закону «Про примусове виконання рішень» № 5660). *Право України*. 2021. № 10. С. 177–191.
11. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт. Том IV: Від ідеї до реалізації: монографія. Одеса: Фенікс, 2021. 632 с.
12. Цебенко С. Б. Принцип обов'язковості виконання рішень національних судів та розумний строк їх виконання у світлі практики ЄСПЛ. Вісник Асоціації приватних виконавців України. 2023. № 1. С. 82–85.
13. Zaika Yu. O. Exercise of civil rights by citizens of Ukraine in the conditions of armed conflict // Problems of implementing legal norms under modern challenges : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. p. 88–106.

Запорожченко А. В.

DUE PROCESS PARANOIA – (НЕ)НОВИЙ СИМПТОМ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ

Сучасність вимагає швидкої реакції усіх і кожного, не виключенням залишається і міжнародний комерційний арбітраж, основною задачею якого є ефективне вирішення спорів. Швидкість, ефективність, економічність вважається однією з основних тріад на яких базується арбітраж. Проте, така максима приводить до викривлення певних дій учасників процесу, зокрема й арбітрів. Фанатичне намагання створити таке рішення міжнародного комерційного арбітражу яке б не лише задовольняло тріаді, а ще й було виконуваним без жодних застережень у будь-якій частині світу, призводить до due process paranoia (параної належної правової процедури), що тлумачиться як «небажання арбітрів діяти рішуче в певних ситуаціях через побоювання, що

арбітражне рішення може бути оскаржене на підставі того, що сторона не мала можливості представити свої аргументи в повному обсязі» [1, с. 10].

Необхідність забезпечення виконання арбітражного рішення викривляється деякими арбітрами як обов'язок забезпечити належний процес, докладаючи всіх зусиль, щоб дозволити сторонам представити свою справу в будь-який спосіб, який вони бажають. На думку дослідників, «в руках таких арбітрів арбітражний розсуд і пов'язані з ним повноваження більше схожі на беззубого тигра, ніж на ключовий інструмент для ефективного ведення арбітражного розгляду» [2, с. 420]. Такі дії пов'язують з небажанням арбітрів вести арбітражний розгляд проактивно, що ставить під загрозу «впорядкований розгляд» [2, с. 420].

Аксіомою є те, що кожен арбітр хотів би написати та опублікувати арбітражне рішення, яке підлягає примусовому виконанню, а не те, яке буде скасовано або в якому буде відмовлено у виконанні. Це обов'язок, що випливає зі статті 42 Регламенту ICC, яка передбачає, що «склад арбітражного суду повинен діяти в дусі Регламенту і докладати всіх зусиль для того, щоб арбітражне рішення підлягало примусовому виконанню згідно із законом» [3]. Стаття 32.2 Регламенту LCIA є навіть більш жорсткою: «Склад арбітражного суду і кожна зі сторін повинні діяти завжди добросовісно, поважаючи дух арбітражної угоди, і докладати всіх розумних зусиль для забезпечення того, щоб будь-яке арбітражне рішення було юридично визнаним і підлягало виконанню в місці арбітражу» [4]. Такі положення вважаються каталізаторами параної, відтак, завдяки не вірному їх тлумаченню, на думку дослідників, «параноя є не просто міфом, а реальністю» [5, с. 25].

Небажання використовувати власний розсуд, створюючи випадки паралізації процесу під егідою надмірної обережності деяких арбітрів, які замість того, щоб піти на компроміс, постійно задовольняють вимоги сторін, прагнучи провести бездоганно справедливий арбітраж. На думку дослідників, така обережність зумовлена страхом того, що сторони згодом будуть «кричати» про порушення, і проявляється у затягуванні арбітражного розгляду, що перешкоджає досягненню самих цілей арбітражу [6, с. 44].

Цікаво, що результати опитування проведеного White & Case у 2018 році свідчать про те, що більшість опитаних юристів та арбітрів «рішуче заперечували» існування параної належної процедури, стверджуючи, що арбітри повинні бути достатньо впевненими в тому, що суди за місцем розгляду справи підтримають арбітражний розгляд. У доповіді висвітлюється

думка, що популярність «дружніх до арбітражу» юрисдикцій частково пояснюється тим, що місцеві суди з готовністю підкоряються процесуальним рішенням арбітрів в арбітражному процесі [7, с. 27]. Автори припускають, що якщо це дійсно так, то параноя може частіше виникати щодо юрисдикцій, де підтримка арбітражу місцевою судовою владою не є настільки гарантованою. Подібна позиція видається логічною, проте вона не полишена винятків, оскільки навіть одне рішення компетентного суду, яке піде в розріз усталеної проарбітражної практики, може викликати проблеми у складі арбітражу стосовно того яким чином здійснювати розгляд. Так, для прикладу, постанова Верховного Суду від 21.10.2022 у справі № 824/309/21, у якій суд визнав порушеннями публічного порядку порушення «основних засад цивільного права», «законних інтересів осіб» та «принципів судового процесу» [8]. Що викликає, щонайменше, подвійне розуміння категорії дотримання принципів національного права, а також свідчить про відсутність розмежування принципів арбітражу та судочинства. О. П. Подцерковний та О. А. Беляневич упевнені, що «такий підхід руйнує проарбітрабельність української юрисдикції і якщо така правова позиція стане орієнтиром для правозастосовної практики, арбітражний процес прирівнюватиметься до судового процесу із можливістю оцінки дій арбітражу на предмет невідповідності судовим процедурам» [9, с. 8]. Нині не проглядається використання цієї правової позиції у рішеннях національних судів, проте необхідно враховувати що арбітражні рішення МКАС при ТПП України досить рідко оспорюються.

Якщо з звернутися до зарубіжної практики, то можливо виявити що у Стокгольмі, станом на 2019 рік, не існувало жодного арбітражного рішення, яке було б скасовано на підставі процесуальних порушень у веденні арбітражного розгляду [10, с. 122]. Цей показник вказує не лише на той факт що параноя належної процедури не є поширеною в юрисдикціях зі сталою практикою розгляду спорів та оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів, але й на те що авторитетність арбітражної інституції та складу арбітражу, найчастіше зменшує ризики прояви параної. За допомогою авторитету інституції та арбітрів нівелюються прояви недобросовісних дій сторін, використання тактик затягування (як-от перевантаження позивачем розгляду клопотаннями та заявами які подані не для задоволення інтересів такого учасника розгляду).

Вирішенням проблеми параної належної процедури, на думку респондентів опитування White & Case у 2018 році, є застосування арбітрами більш сміливого підходу до ведення розгляду і, за необхідності,

застосування грошових санкцій використання «тактики затягування». Таким чином, використовуючи наявні в їхньому розпорядженні правила процесуального управління, арбітри можуть забезпечити, щоб розгляд залишався впорядкованим для вирішення ключових питань в арбітражі [7, с. 27]. На нашу думку, до таких заходів варто також відносити імідж складу арбітражу та установи у якій здійснюється розгляд, чіткість формулювань регламенту поєднана з дискрецією сторін та арбітрів для вирішення випадків відсутності регулювання або ж уточнення положень регламенту для реалій конкретного спору, а також практика національних судів щодо перегляду і оспорування рішень міжнародного комерційного арбітражу. Проблема due process paranoia (параної належної правової процедури) відома, щонайменше з 2015 року, тому її поява не є новою, однак вирішення цієї проблеми є актуальним саме сьогодні, особливо в реаліях швидкоплинних правовідносин в Україні на тлі війни та майбутнього повоєнного відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Queen Mary University and White & Case. (2015). *International Arbitration Survey: Improvements and Innovations in International Arbitration*. <http://www.arbitration.qmul.ac.uk/research/2015/index.html>
2. Berger, K. P., & Jensen, J. O. (2016). Due process paranoia and the procedural judgment rule: a safe harbour for procedural management decisions by international arbitrators. *Arbitration International*, 32(3), 415–435. <https://doi.org/10.1093/arbint/aiw020>
3. International Chamber of Commerce (2021). *2021 Arbitration Rules*. <https://iccwbo.org/dispute-resolution/dispute-resolution-services/arbitration/rules-procedure/2021-arbitration-rules/>
4. The London Court of International Arbitration. (2020). *LCIA Arbitration Rules 2020*. https://www.lcia.org/Dispute_Resolution_Services/lcia-arbitration-rules-2020.aspx
5. Moneke, E., Idornigie, P. O. & Mgbakogu, O. J. (2020). Due process paranoia in arbitral proceedings: Myth or reality? *The Arbitrator & Mediator*, 39 (2), 9–28.
6. Williams, E., Fas, H. & Hannah, T. (2018). Due process paranoia and its role in the future of international commercial arbitration. *The Arbitrator & Mediator*, 37(1), 43–51
7. Queen Mary University and White & Case. (2018). *International Arbitration Survey: The Evolution of International Arbitration*. <https://www.qmul.ac.uk/arbitration/research/2018/>

8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від у справі № 824/309/21. (21 жовтня 2022). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107105663>

9. Подцерковний, О., & Беляневич, О. (2024). Про застосування судами категорії «публічний порядок» щодо рішень міжнародного комерційного арбітражу. *Економіка та право*, 70(3), 3–17. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2023.03.003>

10. Oldenstam, R. (2019). *Chapter 8: Due Process Paranoia or Prudence?* In: A., Calissendorffand, P., Scholdstrom (eds). *Stockholm Arbitration Yearbook 2019*, Stockholm Arbitration Yearbook Series, Volume 1. Kluwer Law International. (pp. 121–128).

Кирилук Д. В.

ЕФЕКТИВНІСТЬ СИСТЕМИ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ІНДИВІДУАЛЬНИХ САНКЦІЙ В УКРАЇНІ

Імплементація міжнародних стандартів у судочинство України є важливим кроком на шляху до забезпечення верховенства права та підвищення ефективності правосуддя. Міжнародні стандарти, закріплені у численних конвенціях та угодах, спрямовані на забезпечення прозорості, справедливості та неупередженості судового процесу. Водночас, важливо враховувати специфіку адміністративних покарань як адміністративно-правових санкцій, що мають свої особливості та впливають на правову систему в цілому.

Система правової допомоги є ключовим елементом забезпечення доступу до правосуддя в будь-якій країні. В Україні, де правова допомога є важливою частиною правової системи, її ефективність визначається здатністю забезпечити рівний доступ до правосуддя для всіх громадян, особливо в контексті застосування індивідуальних санкцій.

Протидія війсьній агресії російської федерації проти України вимагає об'єднання всіх засобів впливу на агресора. Санкції, як інструмент примушення особи до припинення протиправних дій, є визнаним правовим інструментом в міжнародній практиці, проте досвід України у цієї сфері почав активно формуватись лише з 2014 року, коли був прийнятий Закон України «Про санкції» [1]. Таким чином, практика правозастосування в цієї сфері ще перебуває на стадії становлення, так саме, як і судова практика. За даними Державного реєстру санкцій станом на квітень 2024 року РНБО було вчинено 28709 санкційних дій стосовно 10085 підсанкційних фізичних осіб та

7125 підсанкційних юридичних осіб [2]. Все це стає підставою для формування й судової практики, пов'язаної зі спробами оскарження санкційних дій й рішень з питань застосування санкцій, що дозволяє зробити деякі попередні висновки.

Імплементація міжнародних стандартів передбачає адаптацію національного законодавства до міжнародних норм і принципів. У сфері цивільного та господарського судочинства це включає забезпечення незалежності судової влади, доступу до правосуддя, забезпечення права на справедливий судовий розгляд та ефективний захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб. Це вимагає внесення змін до процесуальних кодексів, навчання суддів і адвокатів, а також створення механізмів контролю за дотриманням міжнародних стандартів.

Особливо важливим є забезпечення доступу до правосуддя, що включає спрощення процедур, зниження судових витрат та забезпечення правової допомоги для малозабезпечених громадян. Впровадження електронного судочинства та використання сучасних інформаційних технологій також сприяє підвищенню ефективності та прозорості судового процесу [3].

Однак, у контексті імплементації міжнародних стандартів необхідно враховувати специфіку адміністративних покарань як адміністративно-правових санкцій. Адміністративні покарання відрізняються від кримінальних санкцій тим, що вони застосовуються до осіб за порушення адміністративних норм і правил, не пов'язаних з кримінальними злочинами. Вони мають менший ступінь суспільної небезпеки та часто спрямовані на попередження правопорушень, підтримання громадського порядку та дисципліни [3].

Адміністративні покарання можуть включати штрафи, попередження, адміністративний арешт, позбавлення спеціальних прав (наприклад, водійського посвідчення) та інші заходи впливу. Важливою особливістю адміністративних покарань є їх відносна простота та швидкість застосування, що дозволяє оперативно реагувати на правопорушення та запобігати їх повторенню.

Для гармонійного поєднання міжнародних стандартів та специфіки адміністративних покарань важливо враховувати принцип пропорційності, забезпечення прав людини та ефективність адміністративних процедур. Це включає забезпечення права на захист, можливості оскарження адміністративних рішень, прозорість процедур та контроль за законністю застосування адміністративних покарань.

Зокрема, необхідно впроваджувати механізми судового контролю за адміністративними рішеннями, що забезпечують можливість оскарження

неправомірних санкцій. Важливо також забезпечити належний рівень підготовки та кваліфікації працівників адміністративних органів, які застосовують покарання, щоб уникнути зловживань та порушень прав громадян.

Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України вимагає комплексного підходу, що враховує специфіку національної правової системи та адміністративних покарань. Важливо забезпечити баланс між ефективністю адміністративних процедур та дотриманням прав людини, що сприятиме підвищенню довіри до судової системи та правопорядку в Україні.

Так, важливим питанням судової практики є питання про можливість судового контролю за рішеннями про застосування санкцій. Відзначаючи підстави застосування санкцій, Закон про санкції у статті 3 встановлює, що такими підставами є, серед іншого, «дії іноземної держави, іноземної юридичної чи фізичної особи, інших суб'єктів, які створюють реальні та/або потенціальні загрози національним інтересам, національній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України» [1]. Застосування санкцій є важливим інструментом у забезпеченні національних інтересів України. Вони дозволяють державі оперативно реагувати на загрози та мінімізувати ризики для національної безпеки. Однак, у процесі застосування санкцій необхідно забезпечити дотримання прав і свобод людини, що вимагає чітких процедур та принципів пропорційності.

Судова практика щодо оскарження санкцій в Україні повинна продовжувати розвиватися, забезпечуючи баланс між національними інтересами та правами осіб. Це сприятиме зміцненню верховенства права, підвищенню довіри до судової системи та захисту прав і свобод усіх громадян.

Таким чином, поєднання міжнародних стандартів з національною специфікою адміністративних покарань є важливим аспектом розвитку правової системи України. Це сприятиме зміцненню верховенства права, захисту прав і свобод громадян та підвищенню ефективності правосуддя, що є ключовими чинниками стабільного розвитку держави та суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про санкції: Закон України від 14 серп. 2014 р. № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>
2. Державний реєстр санкцій. URL: <https://drs.nsd.gov.ua/>
3. Задирака Н. Ю., Мацелюх І. А. Практика оскарження рішень РНБО у порядку адміністративного судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2024. С. 386–388. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/89.pdf

4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

Корсєд С. О.

**РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ПРАВОСУДДЯ
У ВИЗНАЧЕННІ ПРАВИЛ ОРГАНІЗАЦІЇ
ЕФЕКТИВНОГО ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА
В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Ще у 2006 році у схваленій Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006 «Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» йшлося, що судочинство має ґрунтуватись на загальних принципах, які впливають із відповідних європейських стандартів правосуддя. Відтоді, як наукові дослідження, так й законодавчі зміни і судова практика вищих судових інстанцій орієнтуються на такі принципи, що забезпечує перехід національного законодавства до європейських стандартів відправлення правосуддя. Для сфери цивільного судочинства подібні європейські стандарти в основному містяться в рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам [1]. На сьогодні в Україні, у зв'язку із військовою агресією Російської Федерації проти України, яка розпочалась 24 лютого 2022 року, частина судів, розташованих на тимчасово окупованій території України і територіях ведення бойових дій припинили свою роботу, у зв'язку з чим істотно збільшилось навантаження на інші суди, розташовані у сусідніх областях і районах. В цих умовах для процесуального порядку здійснення цивільного судочинства актуальності набувають Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя, які приписують урядам вжити всіх можливих заходів для максимального скорочення строків винесення рішень судами (з цією метою слід скасувати застарілі процедури, які не мають практичної користі, забезпечити судам достатній персонал та можливості ефективної роботи і ухвалити порядок, який дозволить контролювати перебіг провадження з самого його початку) [2], та Рекомендація № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя, які приписують: застосування до будь-якої сторони санкцій, якщо вона, отримавши відповідне повідомлення від суду, не вдається до процесуальних

дій у строки, встановлені законом або судом (принцип 1); наділення судів повноваженнями або невідкладно винести рішення по суті справи, або застосувати санкції, такі як накладення штрафу, коли в ході судового провадження сторона поводить себе недобросовісно і явно зловживає процедурою з очевидною метою затягти провадження (принцип 2); виконання судом активної ролі у забезпеченні швидкого здійснення провадження із додержанням прав сторін, включаючи право на рівне ставлення (принцип 3) [3].

Реалізація вказаних рекомендацій, які спрямовані на підвищення ефективності цивільного судочинства, на нашу думку, залежить не лише від вдосконалення процесуального регламенту (в цьому плані справедливо зауважував академік О. Д. Крупчан, що підвищення ефективності цивільного судочинства можливе як за рахунок внутрішніх резервів судової системи в межах існуючого порядку судочинства, так й за рахунок удосконалення такого порядку [4, с. 6]), а й від “правильного” тлумачення змісту відповідних цивільних процесуальних інститутів. І як раз в цьому аспекті суддя Верховного Суду Д. Д. Луспеник слушно наголошував, що під час здійснення правосуддя суди повинні вміти “приспосовувати” чинні процесуальні норми для дієвого здійснення правосуддя в умовах воєнного стану [5].

Тобто фактично мова йде про певні єдині процесуальні “стандарти” в тлумаченні і застосуванні процесуальних приписів. Саме про такі “стандарти” йдеться в документі із назвою “Правила організації ефективного цивільного судочинства у Київському апеляційному суді” (далі – Правила) [6], які було представлено за результатами конференції для українських суддів в середині жовтня 2023 року у Кракові [7]. Дія вказаних Правил, як зазначено в преамбулі, направлена на досягнення найбільшої ефективності судочинства в частині його оперативності. А поширюватись вказані Правила мають на суди міста Києва і Київської області.

З одного боку варто зауважити, що вказані Правила не входять в систему законодавства про цивільне судочинство (ст. 3 ЦПК України); жодні законодавчі акти не уповноважують суди та інших суб'єктів приймати і запроваджувати в судах окремих областей, а суди – застосовувати подібні правила паралельно із актами цивільного процесуального законодавства, адже навіть в умовах правового режиму воєнного стану суди, органи та установи системи правосуддя діють виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією України та законами України (ст. 12-2 Закону України “Про правовий режим воєнного стану”). Отже розглядати вказані Правила варто лише

як рекомендації (не дотримання яких не є “порушенням норм процесуального права”, тобто не є підставою для оскарження судових рішень чи застосування до учасників справи якихось негативних процесуальних чи матеріально-правових наслідків) із обов’язковими для суду і учасників справи правилами поведінки, які юридично не можуть забезпечити виконання судом завдання цивільного судочинства. Аналіз змісту цих Правил дає підстави вважати, що ефективність цивільного судочинства пов’язана передусім із процесуальними діями самих учасників справ. Тобто ці Правила, з огляду на преамбулу, в основному визначають поведінку саме учасників справи, а не суду. Хоча процесуальні правила поведінки (як норми публічного права), так само як й завдання цивільного судочинства, мають бути адресовані передусім суду, якому має належати ключова роль в забезпеченні ефективного цивільного судочинства.

З іншого боку все ж варто визнати, що в умовах воєнного стану в Україні та припиненням у зв’язку з цим функціонування судів на тимчасово окупованій території і територіях ведення бойових дій, навантаження на інші суди (в інших регіонах), зокрема з розгляду цивільних справ, істотно збільшилось. Водночас на стан розгляду справ впливає й кількість оголошених протягом робочого дня повітряних тривог, що в більшості випадків залежить від регіону, в якому знаходиться конкретний суд. А відтак, обов’язково має враховуватись “регіональний” чинник. Тому очевидно існує об’єктивна потреба у визначенні певних правил поведінки (стандартів) з метою запровадження нових механізмів забезпечення ефективного цивільного судочинства в судах окремих регіонів України. Це стосується в тому числі й правил поведінки як суду, так й учасників справи у випадку виникнення надзвичайних ситуацій (оголошення повітряної тривоги, замінування будівлі суду тощо) в той момент, коли справу призначено до судового розгляду. Адже, незважаючи на те, що чинним законодавством у сфері цивільного захисту передбачений чіткий алгоритм поведінки громадян та відповідні повноваження органів державної влади, місцевого самоврядування у випадку виникнення надзвичайної ситуації [8], проте процесуальне законодавство не встановлює правило про те, що неявка учасника справи в судове засідання в таких випадках має визнаватись судом як неявка з об’єктивних і поважних причин.

На наш погляд, в подібних правилах (рекомендаціях) має йти мова не про “деталізацію” вже врегульованих в ЦПК України процесуальних питань, а про єдині підходи до вирішення “процесуальних питань” саме за рахунок запровадження єдиного тлумачення (єдиного розуміння) і єдиного підходу в

юридичній оцінці можливих процесуальних ситуацій. Якщо дотримуватись такого підходу, то дійсно, варто погодитись, що для суддів і учасників справи повинні існувати єдині загальні правила – стандарти, які б “допомагали” реалізації процесуальних прав та обов’язків учасників цивільного процесу у частині, в якій вони прямо не врегульовані Цивільним процесуальним кодексом України. Це б допомагало досягати найбільшої ефективності судочинства в частині його оперативності, зокрема в умовах воєнного стану, що повністю узгоджується із вищенаведеними європейськими стандартами відправлення правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. 708 с. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/eu_standarts_book_web-1.pdf.

2. Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя від 14 травня 1981 року. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf>.

3. Рекомендація № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя від 28 лютого 1984 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_84_5_1984_02_28.pdf.

4. Проблеми оптимізації цивільного процесу в Україні: монографія / Берестова І. Е., Бичкова С. С., Бобрик В. І. та ін., за ред. академіка НАПрН України О. Д. Крупчана. К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. 179 с.

5. Судді Верховного Суду обговорили з науковцями актуальні питання судочинства на VII Харківському міжнародному юридичному форумі. 05 жовтня 2023, 12:00. Офіційний вебсайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1487937/>.

6. Правила організації ефективного цивільного судочинства у Київському апеляційному суді. Офіційний вебсайт Національної асоціації адвокатів України. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/Рекомендації КАС.pdf>.

7. Київський апеляційний суд продовжує працювати над розробкою Правил організації ефективного судочинства в рамках програми MATRA. Офіційний веб-сайт Київського апеляційного суду. URL: <https://www.kas.gov.ua/?p=33289>.

8. Чи потрібно клопотання про відкладення розгляду в разі повітряної тривоги – ВС. Веб-сайт газети “Закон і бізнес”, 16.01.2023 12:31. URL: <https://zib.com.ua/ua/154453.html>.

Короленко В. М.

МЕДІАЦІЯ ПІД ЧАС СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ТА ЄС

У травні 2000 р. Європейська Рада прийняла Висновки про альтернативні методи вирішення спорів, які регулюються цивільним і господарським законодавством, зазначивши, що встановлення основних засад у цій сфері є необхідним кроком у напрямку до забезпечення належного розвитку та функціонування позасудових процедур для вирішення спорів у цивільних та господарських правовідносинах, з метою спростити і покращити доступ до правосуддя.

У квітні 2002 р. Європейська Комісія представила Зелену книгу про альтернативне вирішення спорів, які регулюються цивільним та господарським законодавством. Підпунктом «ADR in the context of court proceedings» 2.1.1 Зеленої книги передбачено засади альтернативних форм вирішення спорів у контексті судового розгляду. У абз. 27 зазначено: «Що стосується АРС, які проводяться судом, цивільно-процесуальні кодекси держав-членів допускають можливість притягнення судді, який головним чином зацікавлений у примиренні, роблять примирення обов'язковим етапом процедури або прямо заохочують суддів активно втручатися в пошуки договір між сторонами. Ці специфічні місії, покладені на суддів, які не обов'язково входять до числа їхніх звичайних функцій, тому повинні супроводжуватися відповідними програмами навчання». У ЦПК та ГПК України таким засадам відповідає інститут примирення сторін за участі судді, який, втім, не є предметом цього виступу.

У абзацах 28 та 30 вказується, що ADR, доручені судом третій стороні, є предметом загальних правил або проектів нормативних актів у більшості держав-членів. Вони варіюються від можливості звернення до ADR (наприклад, у Бельгії та Франції) до заохочення (в Іспанії, Італії, Швеції та Англії та Уельсі) і навіть попереднього зобов'язання вдатися до ADR відповідно до закону чи за рішенням судді (наприклад, у Німеччині, Бельгії та Греції). Третіми особами, призначеними судами, можуть бути державні службовці, громадяни, які призначаються судовими органами на основі певної кількості критеріїв і які фігурують за списком або в кожному окремому випадку.

Тут варто зазначити, що вітчизняне цивільне процесуальне та господарське процесуальне законодавство з кінця 2021 року передбачає медіацію під час судового провадження, коли суд за ініціативою сторін справи зупиняє провадження і дає час для врегулювання спору шляхом медіації. При цьому суд не призначає третіх осіб, які здійснюватимуть врегулювання спору.

Подальший розвиток правових підходів ЄС до ADR відображено у Директиві 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 р.

Директивою визначно, що завдання із забезпечення кращого доступу до правосуддя має передбачати доступ як до судових, так і до позасудових методів врегулювання спорів. Ця Директива повинна зробити внесок у належне функціонування внутрішнього ринку, зокрема, щодо доступності послуг медіації. Медіація може забезпечити економічно ефективне та швидке позасудове вирішення спорів у цивільних і господарських справах на основі процесів, що враховують потреби сторін. Існує більша імовірність того, що домовленості, досягнуті в результаті медіації, будуть добровільно дотримуватися, а між сторонами збережуться дружні і стабільні стосунки. Ці переваги стають ще більш відчутними у ситуаціях, що містять транскордонні елементи.

Ця Директива має застосовуватися до випадків, коли суд відсилає сторони до медіації або національне законодавство рекомендує медіацію. Більше того, якщо за національним законодавством суддя вправі діяти як медіатор, ця Директива також має застосовуватися до медіації, яка проводиться суддею, який не задіяний у судовій процедурі щодо предмету або предметів цього спору. Проте, ця Директива не має поширюватися на спроби, які роблять суд або суддя, що розглядають спір у контексті судового провадження, стосовно спору, що розглядається, або на справи, у яких суд або суддя, що їх розглядають, звертаються за допомогою або порадою до компетентної особи.

Медіація, яка передбачається цією Директивою, має бути добровільним процесом у тому сенсі, що сторони самостійно керують процесом і можуть організувати його на власний розсуд та припинити у будь-який час. Проте, національне законодавство має дозволяти судам встановлювати часові рамки для процесу медіації. Більше того, суди повинні мати змогу привертати увагу сторін до можливості медіації, коли це доречно.

Медіація не повинна розглядатися як слабша альтернатива судовому розгляду у тому сенсі, що виконання домовленостей, досягнутих в результаті медіації, залежить від доброї волі самих сторін. Відтак держави-члени мають подбати про те, щоб сторони письмової домовленості, досягнутої в результаті медіації, мали змогу отримати забезпечення виконання суті їх домовленості. Держави-член може відмовити у забезпеченні виконання такої домовленості лише у тому разі, якщо її зміст суперечить законодавству, включаючи міжнародне приватне право або якщо законодавство держави-члена не передбачає забезпечення виконання змісту конкретної угоди. Останнє може

стосуватися випадків, якщо зобов'язання, визначене в угоді, є по суті таким, забезпечити виконання якого неможливо.

Ця Директива застосовується у транскордонних спорах до цивільних та господарських правовідносин, за винятком прав і обов'язків, якими сторони не вправі розпоряджатися відповідно до доречного законодавства у цій сфері. Зокрема, її дія не поширюється на податкові, митні або адміністративні правовідносини, або на відповідальність держави за дії або бездіяльність при здійсненні владних повноважень (*acta iure imperii*).

Статтею 5 Директиви передбачено, що суд, у якому порушено судову справу, може, коли це доречно, і беручи до уваги усі обставини справи, запросити сторони до медіації з метою вирішення спору. Суд також може запросити сторони відвідати інформаційну сесію з питань використання медіації, якщо такі сесії проводяться і є легко доступними. Ця Директива не обмежує національне законодавство, яким передбачено обов'язкове використання медіації, або заохочення до медіації чи дозвіл на неї, до або після того, як почалося судове провадження, за умови що таке законодавство не перешкоджає сторонам реалізувати їх право на доступ до судової системи.

У статті 6 Директиви закріплює зобов'язання держав-членів мають подбати про можливість для сторін або однієї сторони, що отримала недвозначну згоду від інших сторін, вимагати забезпечення виконання змісту письмової угоди, укладеної в результаті медіації. Виконання змісту такої угоди буде забезпечено, за винятком випадків, коли у конкретній ситуації зміст угоди суперечить законодавству держави-члена, на території якої подається запит, або законодавство цієї держави члена не передбачає забезпечення її виконання.

Попри те, що Україна наразі не є членом ЄС, вже досить тривалий час національне законодавство розвивається з урахуванням права ЄС. Не оминула ця тенденція і процесуального законодавства та законодавства про альтернативні форми вирішення спорів.

Так, 16.11.2021 Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про медіацію», у прикінцевих та перехідних положення якого передбачено внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України та Господарського кодексу України, пов'язані із забезпеченням сторонам можливості звернутися до медіації вже після того, як спір передано на розгляд суду.

Сторони цивільної чи господарської справи можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу (ч. 7 ст. 46 ГПК, ч. 7 ст. 49 ЦПК). На суд покладено з'ясування у підготовчому засіданні,

чи бажають сторони провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації (п. 2 ч. 2 ст. 182 ГПК, п. 2 ч. 2 ст. 197 ЦПК). Якщо сторони в підготовчому засіданні домовилися провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації, суд може оголосити перерву (п. 5 ч. 5 ст. 183 ГПК, п. 5 ч. 5 ст. 198 ЦПК). Суд зобов'язаний зупинити провадження у разі звернення обох сторін з клопотанням про зупинення провадження у справі у зв'язку з проведенням медіації (п. 3-1 ч. 1 ст. 227 ГПК, п. 4-1 ч. 1 ст. 251 ЦПК). Провадження в такому разі зупиняється на час проведення медіації, але не більше дев'яноста днів з дня постановлення судом ухвали про зупинення провадження у справі (п. 3-1 ч. 1 ст. 229 ГПК, п. 3-1 ч. 1 ст. 253 ЦПК).

На домовленості, досягнуті сторонами в результаті врегулювання спору шляхом медіації, поширюються вимоги про мирову угоду, відповідно до яких суд вправі відмовити у її затвердженні за наявності передбачених у процесуальному кодексі підстав, а сама ухвала про затвердження мирової угоди є виконавчим документом.

Новизна законодавства про медіацію під час судового провадження спричинила неоднозначність судової практики його застосування в частині підстав для надання сторонам судової справи можливості провести медіацію, в частині визначення строків проведення такої медіації тощо. Відповідно, виявилися деякі напрями вдосконалення такого законодавства. Зокрема стосовно підстав для зупинення провадження: обов'язкової наявності договору сторін про проведення медіації у спорі, який розглядає суд. Це дасть змогу суду, який визначає строк зупинення провадження, врахувати строк проведення медіації, визначений такому договорі, але не більше, ніж встановлений законом дев'яностоденний.

Кочин В. В.

**МЕЖІ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ОСІБ
У ПРАКТИЦІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

Одним із підходів до розуміння правового регулювання є застосування конструкції 'механізм правового регулювання'. Зокрема, йдеться про конкретний порядок взаємодії багатьох юридичних явищ на системних засадах [4, с. 220]. Така послідовність юридично значимих дій дозволяє передбачно ставитися до юридичних наслідків, а також гарантувати як виконання приписів права, так і контролювати їх законність та конституційність.

Дотримуючись в загальних рисах розуміння механізму правового регулювання відносин, зводимо до такої послідовності його стадій: 1) правова регламентація; 2) правореалізація; 3) правозастосування. Остання стадія за ключовий елемент має відповідний правовий акт, зокрема судовий акт. Беззаперечно, він є однією із форм (джерел) права, оскільки йдеться про утвердження правової норми (відповідно до стадії правової регламентації) та захисту суб'єктивного права (забезпечення правомірності реалізації права).

Поруч з цим, існують та триватимуть і на далі дискусії щодо визнання існування судового права як окремої галузі права в національній системі права, поняття та переліку його джерел, судового прецеденту джерелом права в Україні, особливо зважаючи на повноваження Верховного Суду та Конституційного Суду України [2, с. 34].

За переконанням Гегеля «в судах право дістає визначення, воно має бути довідним <...> Людину може обурювати, коли вона знає, що має право, в якому їй відмовляють як у невідданому, однак право, яке я маю, має водночас бути запровадженим: я повинен мати змогу його представляти, доводити, і тільки через те, що суще в собі також запроваджується, воно може бути чинним у суспільстві» [1, с. 194–195].

У сучасних наукових дослідженнях обґрунтовано тезу, що правосуддя є способом забезпечення прав людини і одночасно формою їх юридичного захисту, «адже відновлюючи права людини і громадянина судова влада та суди тим самим надають кожному громадянину можливість захисту власних прав» [3, с. 5].

Практика Конституційного Суду України свідчить про зв'язок права на судовий захист та правосуддя (сув'язь приписів статей 55 та 125 Конституції України), оскільки гарантія звернення до суду є однією із загальних засад конституційного ладу «для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України» (друге речення частини третьої статті 8 Конституції України). Крім того, Конституційний Суд України зазначав, що «сутнісний зміст права на судовий захист слід визначати з урахуванням конституційно установлених засад судочинства як гарантій, що забезпечують його ефективну реалізацію» [друге речення абзацу четвертого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 21 липня 2021 року № 5-р(П)/2021].

Відповідно до юридичної позиції висловленої у Рішенні від 6 квітня 2022 року № 2-р(П)/2022 «законодавець має встановити такий обсяг права осіб на судовий захист, який забезпечував би його дієву реалізацію, а відмова

судів у реалізації такої можливості може призвести до порушення гарантованого Конституцією України права на судовий захист» (друге речення абзацу шостого пункту 2 мотивувальної частини).

Названа справа є одним із прикладів проблем щодо неможливості суду «вийти за межі» нормативного регулювання з метою захисту конституційних прав. Тобто суд, відповідно до приписів частини другої статті 19 Основного Закону України, діє лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, «нехтуючи» приписом статті 8 Конституції та нормами процесуальних кодексів, що встановлюють «законодавство, відповідно до якого суд вирішує справи».

Конституційний Суд України у рішенні від 1 березня 2023 року № 2-р(П)/2023 розвинув приписи Основного Закону України, який «покладає на суд завдання здійснювати захист прав і свобод людини і громадянина (частина перша статті 55); гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (частина друга статті 55); установлює, що з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди (частина п'ята статті 125); визначає основні засади судочинства (частина друга статті 129); покладає на суд здійснення контролю за виконанням судового рішення (частина третя статті 129-1); уповноважує Верховну Раду України визначати виключно законами, зокрема, судоустрій, судочинство, порядок виконання судових рішень (пункт 14 частини першої статті 92).

Правосуддя як судова діяльність має відповідні межі, які встановлені основними засадами судочинства (частина друга статті 129 Конституції України).

Так, у Рішенні від 1 березня 2023 року № 2-р(П)/2023 Конституційний Суд України розвинув юридичні позиції, за якими:

– «однією з основних засад судочинства є забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення (пункт 8 частини другої статті 129 Конституції України). Цю засаду судочинства Конституційний Суд України вважає такою, що визначає „обсяг судового захисту“ [п'яте речення підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 17 червня 2020 року № 4-р(П)/2020]».

– право на апеляційний перегляд справи, визначене пунктом 8 частини другої статті 129 Конституції України, „є гарантованим правом на перегляд у суді апеляційної інстанції справи, розглянутої судом першої інстанції по суті.

Водночас зазначений конституційний припис не позбавляє законодавця повноваження передбачити можливість апеляційного оскарження будь-якого рішення, що його ухвалює суд під час розгляду справи, але не вирішує її по суті, або встановити обмеження чи заборону на оскарження в апеляційному порядку окремих процесуальних судових рішень, якими справа не вирішується по суті“; „встановлені обмеження або заборона на оскарження в апеляційному порядку окремих процесуальних судових рішень, якими справа не вирішується по суті, не можуть бути свавільними, а мають застосовуватися з легітимною метою, бути домірними (пропорційними) та обґрунтованими, не повинні порушувати сутність конституційного права особи на судовий захист“ [абзаци восьмий, десятий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 17 березня 2020 року № 5-р/2020].

Щодо апеляційного перегляду Конституційний Суд України має послідовну юридичну позицію щодо меж судового контролю. Так, «судовий контроль, метою якого є забезпечення своєчасного захисту та охорони прав і свобод людини і громадянина, на стадії виконавчого провадження, окрім розв'язання судом низки процесуальних питань, охоплює також і контроль, під час якого оцінюють законність дій виконавця та ухвалених ним рішень, тобто він спрямований на недопущення зловживань з боку державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця. Брак визначених на законодавчому рівні належних і дієвих національних юридичних механізмів, які засновані на основних засадах судочинства й здатні забезпечити судовий захист, поновлення порушених прав і свобод кожної особи, може призвести до невиконання державою позитивного обов'язку виконати судові рішення (як невіддільного складника права кожного на судовий захист) з огляду на ускладнення або унеможливлення такого процесу, обов'язковості судових рішень, які набрали законної сили, чим спричинить порушення права особи на доступ до суду, знівелює дієвість судочинства, що є несумісним із принципом верховенства права, що його встановлено частиною першою статті 8 Конституції України [абзац четвертий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 13 травня 2024 року № 6-р(II)/2024].

Юридична сила судового рішення фактично «посилає» норму права та захищає суб'єктивне право особи, зважаючи на це «захист, утвердження та здійснення прав людини потребують передусім забезпечення реалізації права на судовий захист, а також дотримання основних засад судочинства, включно з конституційною вимогою щодо обов'язковості судового рішення, що

гарантовано приписами частини першої статті 55, пункту 9 частини другої статті 129, статті 129-1 Конституції України [друге речення абзацу другого пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 19 квітня 2023 року № 4-р(П)/2023].

Судове рішення як акт права має й іншу властивість, про яку Конституційний Суд України наголошував у Рішенні від 14 лютого 2024 року № 1-р(П)/2024: «Згідно з приписами Основного Закону України, юридичними позиціями Конституційного Суду України, що є співвідносними з приписами Конвенції, та практикою Європейського суду з прав людини реалізація права на судовий захист можлива з додержанням конституційних принципів, зокрема принципу остаточності судових рішень (*res judicata*)» (абзац другий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини).

Отже, межі правосуддя в Україні слід окреслити головним через розвиток основних засад судочинства (частина друга статті 129 Конституції України). Законодавство може встановлювати різні механізми захисту прав та інтересів осіб, не заперечуючи конституційне право на судовий захист (частина перша статті 55 Конституції України). Виключно шляхом здійснення правосуддя можливо розв'язання будь-якого юридичного спору та будь-якого кримінального обвинувачення (частина третя статті 124 Конституції України). Таким чином, до основних проблем, які виникають на сучасному етапі розвитку правової системи є: доступ до правосуддя, судовий контроль в межах апеляційного перегляду, а також обов'язковість судових рішень як актів права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство. Київ: Юніверс, 2000. 336 с.
2. Пархоменко Н. М. Методологічні засади джерел судового права: концептуалізація вчення. Джерела судового права в Україні: Монографія. Київ: Фенікс, 2024. С. 24–36.
3. Полянський А. Г. Реалізація функції правосуддя в сучасних умовах конституційного розвитку України. Автореф. дис. ... к.ю.н. ... 12.00.02. Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Київ, 2020. 18 с.
4. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В., та ін. Загальна теорія держави і права. За ред.: Цвік М. В., Петришин О. В. Харків: Право, 2011. 584 с.

Примак В. Д.

ВІДСОТКИ (ПРОЦЕНТИ) ТА ПЕНЯ ЯК ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ

Закріплене у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція 1950 р.) право на справедливий суд забезпечується на належному рівні винятково у разі створення і ефективного функціонування процесуальних гарантій не тільки для розгляду та вирішення на засадах верховенства права кожної конкретної судової справи, а й для якомога повнішого виконання ухваленого в ній рішення. У цьому, зокрема, знаходить своє втілення така закономірність судового процесу, як відповідність процесуальної форми суті матеріальних правовідносин, що визначають предмет судового розгляду.

Зазначений взаємозв'язок, на нашу думку, доволі виразно відображає висловлену П. Рабіновичем ідею про те, що «ефективність юридичного регулювання характеризується співвідношенням між реальними результатами здійснення цього регулювання та його метою» [1, с. 219]. Наприклад, будь-яке рішення суду про стягнення з відповідача певної грошової суми буде повною мірою реалізоване за умови отримання стягувачем у виконавчому провадженні не самого лише номіналу присудженого боргу, а саме його дійсної (розумно очікуваної) вартості на момент виконання. Причому тут йдеться водночас і про справедливість у сенсі якомога повнішої компенсації втрат позивача та пропорційності відповідальності відповідача, і про спонукання його до повного та своєчасного виконання свого обов'язку. Натомість розгляд порушеного питання в розрізі процесуальної економії здатен спричинити порушення балансу інтересів сторін внаслідок неможливості врахувати наперед всю множину перемінних обставин, що мають істотне значення.

Адекватними матеріально-правовими заходами забезпечення інтересу уповноваженої особи у такого роду правовідносинах буде стягнення на її користь процентів річних, що покривають інфляційні втрати та принаймні звичайний розмір упущеної вигоди. Не дарма Європейський суд з прав людини у зв'язку зі стягненням з держави – порушника Конвенції 1950 р. сум на відшкодування завданої заявникові майнової та моральної шкоди зазвичай вказує на необхідність нарахування (у разі прострочення виконання) процентів, що обраховуються, за загальним правилом, на базі граничної кредитної ставки Європейського центрального банку з додаванням чітко визначених відсоткових пунктів.

На міжнародному рівні питанню компенсаційних нарахувань з метою забезпечення виконання судового рішення було приділено увагу й у Висновку № 13 (2010) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про роль суддів у виконанні судових рішень. При цьому у п. 36 згаданого Висновку (щодо виконання судового рішення в адміністративних справах) наголошено, що процедура виконання також і у цій сфері здійснюється на підставі тих самих принципів, що і процедура виконання рішень стосовно осіб приватного права, зокрема, «судді не повинні мати обмежень у застосуванні однакових правових норм стосовно призначення стягнення внаслідок затримання виконання рішення (індексація, загальний розмір процентної ставки, конкретна сума відшкодування, інші стягнення)» [2].

Напевно, спробою врахування зазначеної закономірності виглядає формулювання вітчизняним законодавцем у частинах 10 і 11 ст. 265 ЦПК України і ч. 10 ст. 238 ГПК України положень, які уповноважують суд, приймаючи рішення про стягнення боргу, на який нараховуються відсотки або пеня, зазначити в рішенні про нарахування відповідних відсотків або пені до моменту виконання рішення.

Зазначені приписи процесуального законодавства, з одного боку, пов'язані з матеріальними вимогами позивача у вирішеній судом справі, а з іншого – спрямовані на реалізацію завдання із забезпечення виконання рішення суду. При цьому законодавець прямо виключає (через імперативну альтернативність нарахування або відсотків, або пені) одночасність стягнення відсотків і пені. У такий спосіб гарантується справедливість відповідальності, що покладатиметься на відповідача (боржника за порушеним зобов'язанням та у виконавчому провадженні) й створюється перешкода для виникнення у позивача (кредитора, стягувача) заінтересованості у зволіканні зі зверненням рішення суду до виконання та, в разі необхідності, у наступному ініціюванні відкриття провадження про неплатоспроможність боржника.

Процесуальні дії суду мають відповідати властивим верховенству права критеріям законності й правової визначеності щодо меж реалізації будь-яких дискреційних повноважень органів державної влади [3, с. 170, 176–179]. Проте вітчизняне законодавство не дає однозначного визначення відповідних відсотків (ч. 10 ст. 238 ГПК України, частини 10 і 11 ст. 265 ЦПК України) як заходу цивільно-правової (господарсько-правової) відповідальності. Водночас термін «відсотки» використано законодавцем у частинах 2 і 3

ст. 549 ЦК України при визначенні одиниці обрахування розміру неустойки у формі штрафу та пені. Так само згідно з ч. 4 ст. 231 ГК України у разі якщо розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором.

При цьому розмір санкцій може бути встановлено договором у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання або у певній, визначеній грошовій сумі, або у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання, або у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг). Згідно з ч. 6 тієї самої ч. 4 ст. 231 ГК України штрафні санкції за порушення грошових зобов'язань встановлюються у відсотках, розмір яких визначається обліковою ставкою Національного банку України, за увесь час користування чужими коштами, якщо інший розмір відсотків не передбачено законом або договором.

Отже, цивільне і господарське законодавство назагал використовують термін «відсотки» з метою обрахування штрафних санкцій, а не визначення їх конкретної форми та пов'язаного з ними правового режиму. Зазначене унеможлиблює тлумачення згаданих у частинах 10 і 11 ст. 265 ЦПК України і ч. 10 ст. 238 ГПК України відсотків як процентів річних, що є складовою передбаченого ст. 625 ЦК України заходу цивільно-правової відповідальності у вигляді стягнення на користь кредитора у грошовому зобов'язанні інфляційних втрат за весь час прострочення виконання з боку боржника, а також трьох процентів річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

Звернення при цьому до правового режиму процентів річних та інфляційних втрат за аналогією при застосуванні вищезгаданих норм процесуального законодавства прямо суперечить доктринальному запереченню поширення аналогії як засобу усунення прогалин у правовому регулюванні відносин юридичної відповідальності, а також п. 22 ст. 92 Конституції України та ч. 4 ст. 65 Закону України від 24.08.2023 № 3354-IX «Про правотворчу діяльність» (цей Закон наразі не діє, але в контексті системного і телеологічного тлумачення норм, викладених у частинах 10 і 11 ст. 265 ЦПК України і ч. 10 ст. 238 ГПК України, має братись до уваги норма ч. 4 ст. 65 Закону України від 24.08.2023 № 3354-IX «Про правотворчу діяльність», згідно з якою аналогія закону або аналогія права не застосовується для визначення підстав, меж повноважень та способу дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, притягнення особи до юридичної відповідальності). Нарешті, відповідно

до п. 22 статті 92 Конституції України засади цивільно-правової відповідальності визначаються виключно законами України.

Необхідність виходити при застосуванні частин 10 і 11 ст. 265 ЦПК України, а також ч. 10 ст. 238 ГПК України винятково з прямо визначених законом правових режимів конкретних заходів цивільно-правової (господарсько-правової) відповідальності прямо впливає і з норми ст. 611 ЦК України про те, що у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом. Схожі приписи містить і ст. 216 ГК України, а у системному взаємозв'язку згадані положення матеріального права виключають вільний розсуд суду в частині застосування заходів цивільно-правової (господарсько-правової) відповідальності, правовий режим яких є невизначеним – у тому числі при зверненні до відсотків і пені як засобів забезпечення виконання судового рішення.

На підставі викладеного можна дійти висновку про неврахування законодавцем у частинах 10, 11 ст. 265 ЦПК України і ч. 10 ст. 238 ГПК України такої об'єктивної закономірності регулювання процесуальних відносин, як відповідність процесуальної форми суті спірних матеріальних правовідносин. Згадані у зазначених процесуальних нормах відсотки як засіб забезпечення виконання судового рішення мають бути абсолютно визначеними або відсильними (наприклад, до норм ст. 625 ЦК України), натомість нині вони характеризуються елементами відсильної невизначеності, що притаманно бланкетним нормам.

Певною мірою ті самі недоліки щодо невизначеності процесуально-правового режиму стосуються й пені як засобу забезпечення виконання судового рішення, проте вони потребують окремого розгляду, зважаючи на множинність матеріально-правових підстав для застосування цього різновиду неустойки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права : навч. посібник. Львів : Видавництво ЛЮБФ «Медицина і право», 2021. С. 219.
2. Висновок № 13 (2010) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про роль суддів у виконанні судових рішень. URL : <https://rm.coe.int/opinion-n-13-2010-on-the-role-of-judges-in-the-enforcement-of-judicial/16806a1fbf>.
3. Верховенство права (доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року) / переклад на українську мову С. Головатого. Право України. 2011. № 10. С. 170, 176–179.

Савчин Н.

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕГАЙНОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ З ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ

Негайне виконання судових рішень є важливим інструментом забезпечення прав і законних інтересів сторін у цивільних справах. Цей інститут спрямований на забезпечення реального та своєчасного виконання рішень суду, що особливо важливо у випадках, коли зволікання може призвести до непоправних наслідків для стягувача. Конституція України як основний закон держави забезпечує право кожного на справедливий судовий розгляд (ст. 55). Право громадянина на судовий захист є одним із основних прав, гарантованих Конституцією України. Судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, об'єднаннями громадян та іншими організаціями, громадянами та юридичними особами на всій території України [1].

Негайне виконання судового рішення полягає в тому, що воно набуває властивостей здійснення і підлягає виконанню не з часу набрання ним законної сили, що передбачено для переважної більшості судових рішень, а негайно з часу його оголошення в судовому засіданні, чим забезпечується якнайшвидший і реальний захист прав та інтересів фізичних осіб, юридичних осіб і держави.

Слід зазначити про те, що на сьогоднішній день ані норми Цивільного кодексу України, процесуальних кодексів, ані норми законодавства про виконавче провадження не встановлюють чіткого визначення терміну «негайно». Тому, виходячи із засади розумності строків, негайне виконання судового рішення має бути здійснене в мінімальний строк, достатній для вчинення конкретної дії.

Відповідно до академічного тлумачного словника української мови термін «негайний» означає той, який здійснюється, відбувається одразу, без затримки; терміновий. Виходячи з цього судове рішення, яке підлягає негайному виконанню, повинно бути виконане одразу, без затримок та зайвих зволікань, якомога швидше [2, с. 727].

Європейський суд з прав людини при розгляді справи «Броуган та інші проти Сполученого Королівства», зазначив, що «негайно» не означає, що це має відбутися миттєво, але означає, що це має відбутися якомога скоріше, з урахуванням місця, часу та обставин у кожній конкретній справі [3].

Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) визначає підстави та порядок негайного виконання судових рішень [4].

Підстави негайного виконання рішення суду передбачені ст. 430 ЦПК України та містять у собі імперативний характер, тому підлягають негайному виконанню після їх прийняття і містять для суду законодавчо закріплені обов'язки для можливості визначити рішення таким, що підлягає негайному виконанню [5, с. 289].

У науковій літературі висловлюються різні думки щодо природи негайного виконання рішення суду. Наприклад, Рябченко О.П. висловлює думку, що термін «негайне виконання» значить виконання судового рішення, яке ще не набрало законної сили. Він зазначає, що особливістю цього процесу є видання виконавчого листа за рішенням, яке допущене до негайного виконання, у день його ухвалення. Також автор вказує, що законодавець чітко визначає випадки, коли може бути застосоване негайне виконання судового рішення. З одного боку, це робиться з метою забезпечення швидкого та реального захисту життєво важливих прав та інтересів громадян та держави. З іншого боку, це спрямовано на уникнення ситуацій, коли виникає необхідність повернутися до виконання судового рішення [6, с. 438]. Судячи зі змісту п. 21 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення», термін «негайно» може тлумачитися судом як аналогічний до вислову «на наступний день» [7].

У разі якщо рішення підлягає негайному виконанню, державний виконавець повинен відкривати виконавче провадження не пізніше наступного робочого дня після надходження виконавчого документа і невідкладно розпочинати його примусове виконання. Загальний десятиденний строк на його добровільне виконання не повинен розповсюджуватися на такі рішення.

Рішення, зазначені в п. п. 1-3, 6, 8 ч. 1 ст. 430 ЦПК України, повинні бути виконані не пізніше першого робочого дня після проголошення судового рішення.

Рішення про поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника повинні бути виконані не пізніше першого робочого дня з дня надходження виконавчого документа до органів державної виконавчої служби чи приватного виконавця. У роботодавця виникає обов'язок видати наказ про поновлення працівника на роботі одразу

після проголошення рішення суду, незалежно від того, чи буде дане рішення суду оскаржуватися.

Рішення, зазначені в п. п. 5, 7, 9, 10 ч. 1 ст. 430 ЦПК України, повинні бути виконані якомога швидше після їх проголошення у судовому засіданні, запобігаючи небезпеці для життя і здоров'я особи, та враховуючи об'єктивні можливості їх виконання [2, с. 728].

Швидке виконання рішення суду є запорукою ефективності правосуддя. Це відображено зокрема і в рішеннях Європейського суду з прав людини. У них відзначається, що адміністративні органи є складовою держави, яка керується принципом верховенства права, а відтак інтереси цих органів збігаються з необхідністю належного здійснення правосуддя. Якщо адміністративні органи відмовляються або неспроможні виконати рішення суду, чи навіть зволікають з його виконанням, то гарантії, надані статтею 6 Конвенції стороні на судовому етапі, втрачають сенс.

Негайне виконання судових рішень є важливим інструментом забезпечення прав і законних інтересів сторін у цивільних справах. Нормативно-правове регулювання цього інституту в Україні спрямоване на забезпечення своєчасного та ефективного виконання судових рішень, особливо у випадках, коли зволікання може призвести до непоправних наслідків. Проте для підвищення ефективності негайного виконання необхідно вдосконалювати процесуальні механізми, забезпечувати належний контроль за їх застосуванням та враховувати права всіх учасників процесу. Негайне виконання судових рішень підвищує оперативність при забезпеченні виконання судових рішень; враховує сімейні та матеріальні можливості сторін (особливо стягувача); запобігає негативним моментам у вигляді відстрочення, відкладення або припинення виконання, а також запобігає обставинам, що не допускають виконання; посилює захист прав та інтересів громадян, попереджає повторне порушення процесуальних прав та обов'язків у суді; призводить до позитивного закінчення правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 14.06.2024).

2. Савчин Н. М. Розділ VI. Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб). Розділ VII. Судовий контроль за виконанням судових рішень. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний

коментар. Вид. 3-тє, перероб. та доп. / За заг. ред. д.ю.н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М. М. Ясинка. Київ : Алерта, 2023. С. 727–750.

3. Рішення: Європейський суд з прав людини у справі Броуган та інші проти сполученого королівства від 29.11.1988 року. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=430> (дата звернення: 15.06.2024).

4. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV // Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/page> (дата звернення: 15.06.2024).

5. Грабар Н. Судові рішення як підстава здійснення виконавчого провадження в Україні. Актуальні питання у сучасній науці. № 7 (13). 2023. С. 284–294.

6. Рябченко О. П. Правове регулювання негайного виконання судових рішень (на прикладі справ про захист прав споживачів). Форум права. № 3. 2008. С. 437–441.

7. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Постанова від 17.10.2014 р. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text> (дата звернення: 17.06.2024).

Савчук Р. М.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ДИСЦИПЛІНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУДДІ. МІЖНАРОДНА ТА НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА

Високий рівень професійної компетенції суддівського корпусу є однією із визначальних умов формування незалежної, демократичної та правової держави. У Доповіді Європейської комісії “За демократію через право” (Венеціанська комісія) щодо призначення суддів, ухваленій на 70 пленарному засіданні (Венеція, 16–17 березня, 2007 року) зазначається, що всі рішення стосовно професійної кар’єри суддів повинні мати в основі об’єктивні критерії; як обрання, так і кар’єра суддів повинні базуватись на заслугах, з урахуванням їхньої кваліфікації, чеснот, здібностей та результатів їхньої праці. Такі ж положення закріплені в одному з принципів, визначених Рекомендацією №(94) 12 Комітету міністрів Ради Європи “Незалежність, дієвість та роль суддів”. Якщо звернутися до Європейської хартії про статус суддів, то положення цього міжнародного акту теж вказують, що закони,

якими визначається порядок добору та призначення суддів, мають забезпечувати умови, які будуть гарантувати дотримання освітніх кваліфікацій кандидатів на посаду судді під час оцінки готовності до виконання обов'язків судді. При цьому орган, який відповідає за призначення та кар'єру судді має забезпечити відповідність навчальних програм, покликаних гарантувати професійну компетентність суддів. Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціям 40/32 та 40/146 Генеральної асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 29 листопада та 13 грудня 1985 року також визначають відповідну кваліфікацію у сфері права як визначальну умову відбору на посаду судді.

Міжнародні нормативно-правові акти не містять чітких норм про наповненість програм іспитів та інших інструментів контролю(перевірки) рівня професійної компетентності судді. Рекомендації та принципи щодо стандартів суддівської компетенції переважно носять загальний характер та визначають, що рішення щодо вибору галузей, сфер та дисциплін у сфері права є дискрецією відповідних компетентних національних органів. Зокрема п. 10 Висновку №4(2003) Консультативної ради європейських судів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо належної підготовки та підвищення кваліфікації суддів на національному та європейському рівнях зазначає, що юридичні норми не повинні деталізувати точний зміст підготовки, а доручати це завдання спеціальному органу, що відповідає за складання навчальної програми, організацію навчання та нагляд за його проведенням. Водночас, деякі норми все ж містять вказівки щодо конкретних дисциплін, які мають бути присутніми у процедурах перевірки та підвищення компетентності суддів. Так, Рекомендація Res (2004)4 Комітету міністрів Ради Європи державам членам про роль Європейської конвенції з прав людини в університетській освіті та професійній підготовці вказує, що Конвенція та прецедентна практика Європейського суду з прав людини має бути включена як елемент загальної навчальної програми для одержання диплома в галузі права; як елемент підготовчих програм на місцевому або загальнодержавному рівні для отримання різноманітних правничих спеціальностей, а також первісної підготовки і підвищення кваліфікації суддів.

Цивільно-правові дисципліни, як і інші спеціалізовані дисципліни, окремо не згадуються і не виокремлені в міжнародно-правових документах як обов'язковий елемент у процедурах встановлення компетентності судді.

Для встановлення ролі та місця цих дисциплін проаналізуємо системи добору суддів на прикладах декількох європейських країн.

Відповідно до статті 61 Закону Республіки Польща «Про систему загальних судів» від 27 липня 2001 року [1] на посаду судді районного суду може бути призначена особа, яка, зокрема має повну освіту в галузі права та склала суддівський іспит відповідно до Закону Республіки Польща “Про національну школу судочинства та прокуратури”.

Як впливає з інформації, яка розміщена на офіційному веб-сайті Національної школи судочинства та прокуратури” [2], складаючи суддівський іспит 2024 року, кандидати на посаду судді повинні вирішити два практичних завдання, одне з яких - завдання з цивільного права. Усна частина іспиту, який складається кандидатами на посаду судді, також передбачає завдання з цивільного, сімейного та опікунського права, а також цивільного процесу.

Закон “Про суддів та прокуратуру” в Австрії передбачає, що особи, які виявили намір стати суддею повинні пройти дев'ятимісячне стажування в суді після чого вони отримують статус кандидата. Під час цього стажування практикується проведення додаткових іспитів з цивільного та кримінального судочинства. Успішне проходження стажування дає право кандидату на посаду судді перейти до другої стадії підготовки. Наступний етап - спеціальне навчання кандидата на посаду судді, яке триває упродовж 4 років і завершується складенням кваліфікаційного іспиту. Під час іспиту, який складається з усного та письмового опитування, кандидат на посаду судді екзаменується з усіх галузей процесуального та матеріального цивільного і кримінального права [3, с. 56].

Система підготовки та підвищення кваліфікації суддів у Португалії урегульована Законом від 14 січня 2008 року [4]. Повноваження щодо добору та проведення вступних і випускних іспитів для кандидатів на посаду судді у Португалії здійснює Центр підготовки суддів. Відповідно до закону від 14.01.2008 кандидати на посаду судді, які виявили намір навчатися у Центрі підготовки суддів повинні скласти іспит, який передбачає три складові: цивільне право і процес, кримінальне право і процес, блок знань про культуру, економіку і суспільні науки. Компетентність кандидата у цих сферах перевіряється через проведення усного опитування, підготовкою кандидатами письмових відповідей та написання есе.

Навчання кандидатів на посаду судді у Центрі підготовки суддів серед блоків дисциплін передбачає курс із цивільної юрисдикції [5], а також

наявність окремого блоку “цивільне право та процес, комерційне право”. Питанням цивільного права і процесу приділяється значна увага і під час підвищення кваліфікації суддів Португалії, про що свідчить інформація з офіційного веб-сайту Центру підготовки суддів [6].

Отже, системи добору та підготовки кандидатів на посаду судді європейських країн відводять важливу роль цивільно-правовим дисциплінам, як складовій професійної компетенції майбутнього судді, передбачаючи такі дисципліни як в теоретичній, так і в практичних сферах.

Національна система підготовки та добору суддів має дещо коротку історію з якої можна визначити місце і роль цивільно-правових дисциплін у системі добору професійних суддів в Україні. Насамперед це пов'язано із реформою судової системи та законодавчими змінами, які відбувалися в системі судоустрою починаючи з 2010 року.

Так, Закон України “Про статус суддів” від 15.12.1992 року містив досить загальну норму, відповідно до якої кваліфікаційна комісія суддів проводить кваліфікаційний екзамен і, з урахуванням його результатів, дає висновок про рекомендацію на посаду судді. Закон України “Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію” від 02.02.1994 року зазначав, що кваліфікаційний екзамен полягає в підготовці письмового реферату, постановці кандидату в судді питань в усній формі з цивільного, кримінального, процесуального та інших галузей права, складанні ним проектів процесуальних документів, у проведенні з ним співбесіди. На практиці кожна кваліфікаційна комісія проводила іспит на власний лад та бачення, а усна частина іспиту була формальною.

З прийняттям у 2010 році Закону України “Про судоустрій і статус суддів” система добору та перевірки кваліфікаційного рівня кандидатів на посаду судді зазнала кардинальних змін. На рівні закону вперше було передбачено вимогу щодо спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, яка проводиться за Програмою, затвердженою Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, а також проведення відбіркового та кваліфікаційного іспитів для кандидатів на посаду судді з метою виявлення рівня їх теоретичних знань в галузі права та рівня і ступеню професійної підготовки, необхідного для виконання обов'язків судді.

Як слідує з Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 30 жовтня 2012 року №723/пп-12 [7] під час проведення анонімного тестування кандидатів на посаду судді обов'язковим елементом цього етапу була перевірка їх знань у галузі цивільного права та цивільного процесу.

Вища кваліфікаційна комісія, затверджуючи відповідну програму, фактично продублювала розділи Цивільного кодексу України, включила до цієї частини програми земельне, житлове та сімейне право, а також окремий блок, який повторював розділи Цивільно-процесуального кодексу України. Предметно, що програма анонімного тестування кандидатів 2012 року передбачала окремий розділ – “Положення Конвенції з основоположних прав та свобод людини у сфері цивільного права” [8].

Спеціальна підготовка кандидатів на посаду судді була розпочата Національною школою суддів України у лютому 2013 року. Відповідно до Програми та графіку підготовки усі кандидати були зобов'язані пройти теоретично-практичну частину навчання “Цивільне судочинство” тривалістю 80 аудиторних годин, а також стажування у суді за напрямом “Розгляд цивільних справ у суді першої інстанції” тривалістю 88 аудиторних годин [9].

У 2013 році Вища кваліфікаційна комісія суддів України затвердила нову редакцію Положення про порядок складення кандидатами на посаду судді кваліфікаційного іспиту та методик його оцінювання [10]. Визначаючи метою даного етапу добору на посаду судді як оцінку належних теоретичних та практичних знань кандидатів, Комісією було встановлено, що 18 із 80 тестових запитань, які вирішують кандидати, будуть стосуватися цивільного права та процесу. При цьому Таксономічна характеристика тестування для дисциплін цивільного права та процесу передбачала найбільшу кількість галузевих інститутів порівняно з іншими дисциплінами.

За Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” та деяких законодавчих актів України щодо удосконалення суддівської кар'єри від 9 грудня 2023 року процедура перевірки професійної компетентності кандидатів на посаду судді та діючих суддів знову зазнала докорінної трансформації. На жаль, на думку автора, законодавець вказаними змінами зробив крок назад на шляху формування сталої та ефективної європейської моделі формування високопрофесійного суддівського корпусу. Такий висновок можна зробити насамперед виходячи з того, що процедура добору кандидатів на посаду судді була суттєво скорочена: для допуску до професії кандидати за новим законом складатимуть єдиний кваліфікаційний іспит, а тривалість початкової підготовки скорочена до 2 місяців. Стаття 74 чинної редакції Закону України “Про судоустрій і статус суддів” містить загальні норми, відповідно до яких кваліфікаційний іспит проводиться шляхом складання анонімних тестувань та практичних завдань. Анонімне тестування проводиться щодо когнітивних

здібностей, історії української державності, загальних знань у сфері права та кожної спеціалізації суду: адміністративної, господарської та загальної (цивільної і кримінальної). Практичні завдання проводяться щодо кожної із зазначених спеціалізацій суду.

Наразі Вищою кваліфікаційною комісією суддів України тільки розробляються відповідні положення та програма кваліфікаційного іспиту, а Національна школа суддів України буде працювати над підготовкою програми початкової підготовки. Як ці норми та нововведення вплинуть на результативність формування суддівського корпусу покаже практика та наступні добору, залишається сподіватися, що під час підготовки нових програм іспиту та початкової підготовки автори та й сама Вища кваліфікаційна комісія суддів України забезпечить збереження інституційної пам'яті то доробку попередніх доборів суддів, а також урахує найкращі європейські практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон Республіки Польща «Про систему загальних судів» від 27 липня 2001 року. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/prawo-o-ustroju-sadow-powszechnych-16909701>.

2. Офіційний веб-сайт Національної школи судочинства та прокуратури Республіки Польща. URL: <https://www.kSSIP.gov.pl/node/9118>.

3. Відбір та оцінювання суддів в Україні. Звіт групи експертів Проекту Право-Justice/ 2018 рік. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5c0/fcd/d87/5c0fcd87fb7e669371310.pdf>.

4. Закон Португалії від 14 січня 2008 року. URL: <https://diariodarepublica.pt/dr/detalhe/lei/2-2008-386626>.

5. Офіційний веб-сайт Центру підготовки суддів Португалії. URL: <https://cej.justica.gov.pt/ENGLISH/Initial-training/>.

6. Офіційний веб-сайт Центру підготовки суддів Португалії. URL: <https://cej.justica.gov.pt/Formação/Formação-Contínua/Histórico-Formação-Contínua-Civil>.

7. Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 30 жовтня 2012 року №723/пп-12. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MUS19344?an=1>.

8. Програма анонімного тестування(іспиту) кандидатів на посаду судді на виявлення рівня загальних теоретичних знань у галузі права, затверджена рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 30 жовтня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr723695-12#Text>.

9. Графік спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, затверджений наказом т.в.о. ректора Національної школи суддів України від 29 грудня 202 року. URL: <https://nsj.gov.ua/files/1358783770denna.pdf>.

10. Положення про порядок складення кандидатами на посаду судді кваліфікаційного іспиту та методика його оцінювання, затверджене рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 10 липня 2013 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/nr002695-13#Text>.

Сковородіна О. М.

РОЗМЕЖУВАННЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ ВІД МЕДІАЦІЇ ПІД ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Реформа судоустрою та судочинства 2016–2017 років [1; 2] привнесла до переліку вже звичних форм врегулювання конфліктів та спорів у сфері підприємництва нову, вже процесуальну, форму – врегулювання спору за участю судді. Подальший розвиток інфраструктура врегулювання господарського спору під час судового процесу отримала у грудні 2021 року, коли набрав чинності Закон України «Про медіацію» [3] (далі – Закон про медіацію). Цей Закон передбачив не лише позасудове застосування медіації, але і право сторін звернутися до неї вже після звернення до суду, навіть коли справу вирішено судом і рішення набрало законної сили.

Процедура врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві регулюється главою 4 розділу III «Позовне провадження» Господарського процесуального кодексу України [4] (далі – ГПК). Така процедура проводиться до початку розгляду справи по суті за згодою сторін.

Предмет врегулювання. Частиною першою статті 20 ГПК передбачено широке коло справ, які розглядають господарські суди. Основною вирізняльною ознакою таких справ є те, що відповідні спори виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності. Водночас передбачено, що господарські суди розглядають також інші справи у визначених законом випадках. Крім того, в порядку, визначеному ГПК, справи, віднесені до його компетенції, розглядає Вищий суд з питань інтелектуальної власності. Перелік таких справ закріплено частиною другою статті 20 ГПК.

Частиною другою статті 186 ГПК визначено справи, у яких не допускається врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві: 1) про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом; 2) за заявами про затвердження планів санації боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство; 3) у випадку вступу у

справу третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги. Примітно, що лише перші дві категорії визначаються предметом спору. Натомість третя категорія пов'язана з суб'єктивним складом судової справи.

Згідно зі статтею 3 Закону про медіацію його дія поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим). Тобто медіація може проводитися стосовно будь-якого предмету в межах господарської компетенції її учасників.

Отже, предмет медіації в господарських конфліктах (спорах) потенційно є суттєво ширшим за предмет врегулювання господарського спору за участю судді. Водночас медіація під час провадження в господарському процесі може мати своїм предметом питання, які вже передані на розгляд господарського суду у вигляді позовних вимог.

Медіація, таким чином, має потенційно найширший предмет серед інших досліджуваних форм альтернативного вирішення чи врегулювання господарських спорів.

Суб'єктивний склад при порівнянні досліджуваних форм врегулювання/вирішення господарських спорів слід розглядати з урахуванням суб'єктів, які протистоять у спорі/конфлікті один одному, а також суб'єктів, які сприяють сторонам у врегулюванні спору або вирішують його.

У врегулюванні господарського спору за участю судді беруть участь сторони (позивач і відповідач) та, власне, суддя. Нормами ГПК не обмежується проведення процедури врегулювання господарського спору за участю у випадку участі у справі кількох позивачів і (або) відповідачів. При цьому, як зазначалося вище, врегулювання господарського спору за участю судді не проводиться у разі вступу у справу третьої особи із самостійними вимогами. Врегулювання спору здійснюється суддею-доповідачем одноособово незалежно від того, у якому складі розглядається справа.

Суб'єктивний склад медіації утворюють сторони медіації та медіатор. Сторони медіації – це фізичні юридичні особи або групи осіб, які звернулися до медіатора (медіаторів) чи суб'єкта, що забезпечує проведення медіації, з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору) між ними шляхом проведення медіації та уклали договір про проведення медіації. В контексті медіації під час провадження в господарському суді сторонами

медіації можуть бути позивач і відповідач, а також згідно з частиною третьою статті 26 ГПК треті особи, які заявляють самостійні вимоги, адже вони користуються усіма правами і несуть усі обов'язки позивача, а пряма заборона проводити медіацію під час судового провадження коли у справі бере участь така третя особа – відсутня.

Медіатор – це спеціально підготовлена нейтральна, незалежна, неупереджена фізична особа, яка проводить медіацію. Сторони медіації самостійно обирають медіатора (медіаторів) та/або суб'єкта, що забезпечує проведення медіації.

Медіація є найменш формалізованою формою врегулювання спору, що дає можливість залучення до неї найширшого, наперед не визначеного кола осіб, склад яких визначається лише складністю правовідносин.

Передумови та умови. При порівнянні передумов та умов застосування різних форм альтернативного врегулювання/вирішення господарських спорів слід визначитися із термінами. Під передумовами будуть матися на увазі норми права (юридичні передумови), а також юридичні факти (фактичні передумови), які створюють потенційну можливість застосування альтернативних форм. Під умовами розуміються конкретні юридичні факти, які призводять до початку відповідних процедур.

Юридичними передумовами для застосування всіх досліджуваних форм врегулювання/вирішення господарських спорів є, перш за все, норми чинного законодавства. Такі норми наводилися вище із посиланням на відповідні нормативно-правові акти.

Фактичними передумовами для врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві є відкриття позовного провадження господарським судом за позовом, предмет якого може бути врегульований за участю судді. Також передумовою тут буде те, що не розпочався розгляд справи по суті та раніше в справі не здійснювалася процедура врегулювання за участю судді.

Звернення до медіації загалом не вимагає наявності фактичних передумов. Однак медіація під час судового провадження вимагає, очевидно, відкриття господарським судом позовного провадження, якщо предмет позову передбачає можливість зупинення провадження на час здійснення медіації.

Примітно, що процедура врегулювання спору за участю судді може проводитися виключно до початку розгляду справи по суті. Медіація ж може проводитися на будь-якій стадії господарського процесу.

Умовою для початку врегулювання спору за участю судді є згода на це сторін у справі. Умовою початку медіації є укладення договору про проведення

медіації. Умовою зупинення провадження у господарській справі для проведення медіації є звернення з відповідним клопотанням обох сторін справи.

Після початку відповідних процедур сторони однаково можуть без будь-яких умов вийти із процедури врегулювання спору за участю судді та з медіації, в тому числі під час судового провадження.

Для медіації та врегулювання господарського спору за участю судді характерно те, що медіатор та суддя відповідно лише спрямовують сторони до домовленості про умови вирішення спору, тобто власне врегульовують його. У зв'язку з цим врегулювання спору за участю судді та медіація, в тому числі під час судового провадження, є формами саме врегулювання спору, а не вирішення. Третейський та арбітражний розгляд є формами вирішення спору.

Домовленості сторін, досягнуті в результаті врегулювання спору за участю судді або в результаті медіації під час судового провадження, можуть набувати імперативного характеру шляхом затвердження мирової угоди ухвалою суду, яка має правовий режим виконавчого документа. Мирова угода може виходити за межі предмету позову якщо її зміст не стосується прав та інтересів третіх осіб.

Медіація є найбільш подібною до врегулювання спору за участю судді альтернативною формою врегулювання господарського спору. Більшість характерних ознак медіації (окрім вибору особи, яка здійснює врегулювання спору) загалом відповідають характерним рисам врегулювання господарського спору за участю судді. Однак медіація під час судового провадження може здійснюватися на будь-якій його стадії, тоді як врегулювання спору за участю судді може здійснюватися лише до початку розгляду справи по суті.

Врегулювання господарського спору за участю судді є унікальною альтернативною формою врегулювання спору, яка від усіх інших досліджуваних альтернативних форм врегулювання/вирішення господарських спорів відрізняється тим, що суб'єктом, який здійснює врегулювання, є суддя, визначений системою автоматизованого розподілу як головуючий для розгляду конкретної справи. Тобто сторони не мають можливості за власним бажання обрати особу, яка здійснюватиме врегулювання спору. Вони можуть лише погодитися або відмовитися від такого врегулювання в тому числі і з огляду на суб'єктивне ставлення до судді-доповідача у їхній справі. Всі інші форми передбачають можливість вибору сторонами спору інституції чи безпосередньо осіб, які здійснюватимуть врегулювання або вирішення спору.

Список використаних джерел:

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення 28.02.2024).
2. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n2972> (дата звернення 28.02.2024).
3. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення 19.02.2024).
4. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення 19.02.2024).

Ступак О. В.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ «НАЙКРАЩІ ІНТЕРЕСИ ДИТИНИ» В ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЯХ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ

Незважаючи на те, що принцип «найкращі інтереси дитини» у правозастосовній діяльності формується з ознаками міжгалузевих підходів до формування цієї концепції в правовому статусі дитини в Україні, переважна більшість правових конфліктів (спорів) виникають, розглядаються та вирішуються по суті загальними судами в порядку цивільного судочинства у межах відповідних цивільних справ, як правило в межах сімейних спорів чи інших сімейних справ. У зв'язку з цим, категорія останніх може бути класифікована серед інших цивільних справ за певними критеріями, адже така класифікація дає змогу виокремити специфіку певних справ, що хоч і об'єднані обов'язковістю застосування судом принципу «найкращі інтереси дитини», проте мають певні процесуальні особливості при підготовці та розгляді цивільних справ судами.

Для пропозицій проведення відповідної класифікації варто навести два основні аспекти, що їх визначив ЄСПЛ, наприклад, у п. 76 рішення «М.С. проти України» від 11 липня 2017 року, спираючись на рішення у справі «Мамчур проти України» від 16 липня 2015 року, для застосування судами та іншими державними органами відповідного принципу: під час встановлення найкращих інтересів дитини в конкретній справі необхідно враховувати: 1) у

найкращих інтересах дитини є збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли доведено, що сім'я є непридатною або явно дисфункціональною; 2) в найкращих інтересах дитини – забезпечити її розвиток у безпечному, надійному та стабільному середовищі, яке не є дисфункціональним [3, с. 89].

Забезпечення найкращих інтересів дитини не виключає можливого втручання у приватне та сімейне життя одного з батьків дитини і не завжди може відповідати найкращим інтересам одного з батьків [4]. Інколи це, наприклад, обумовлює потребу в залученні психолога у розгляді таких цивільних справ і його участь може відбуватися у двох випадках: 1) при врахуванні думки дитини під час її опитування в суді; 2) при наданні психологічної експертизи у подальшому для суду (судовий експерт–психолог).

Щодо другої форми участі психолога, зокрема, О. Сірбцева, зауважує, що психологічне дослідження (обстеження) дитини у позасудовому порядку має свої переваги. Вказане дослідження може бути розпочато на початку конфлікту між батьками (ще до звернення до суду) та мати на меті попередження чи усунення психотравмувальних наслідків для дитини на початковому етапі. При цьому, таке дослідження може тривати і до моменту повного вирішення конфлікту між батьками та визначення місця проживання дитини з одним із них. Переважно таке дослідження ініціюється одним із батьків із залученням дитини та іншого із батьків, що дозволяє об'єктивно оцінити усі чинники, що мають вплив на психоемоційний стан дитини [7].

Судовий експерт–психолог за своїм процесуально-правовим статусом належить до інших учасників судового процесу (ст. 65, 72 ЦПК України), володіє особливим процесуальним статусом та відповідальністю. Судовий експерт–психолог готує висновок експерта (п. 2 ч. 2 ст. 76 ЦПК України) як один із засобів, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи (докази) (ч. 1 ст. 76; § 6 Глави 4 Розділу I ЦПК України).

Зокрема, на сайті Національно-наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса закріплено, що «об'єктом психологічної експертизи є психічно здорові особи ... малолітні після досягнення п'ятирічного віку; неповнолітні.... Психологічна експертиза встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки. Основним завданням психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи (за предметом нашого дослідження – це дитина, виділено нами – О. С.):

індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивовірних чинників психічного життя і поведінки; емоційних реакцій та станів; закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей. При проведенні психологічних експертиз використовуються загальновідомі в науковій практиці психологічні методики і такі, що пройшли державну атестацію, та їх авторські модифікації, що відбираються з урахуванням специфіки експертних досліджень і конкретних питань, поставлених перед психологічною експертизою» [6].

Пошуковий запит функцій, завдань і обов'язків судових експертів–психологів у галузі дитячої психології, атестованих Міністерством юстиції України в Інтернет, ілюструє що вказаний експерт, зокрема:

1) визначає відповідність рівня психічного розвитку хронологічному віку та рівня педагогічної/мікросоціальної занедбаності у неповнолітніх осіб; 2) встановлює здатність неповнолітньої особи правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні показання; 3) оцінює здатність малолітньої особи надавати свідчення щодо ситуації правопорушення, розуміти значення скоєних щодо неї дій, з огляду на рівень її психічного розвитку; 4) вивчає сімейну ситуацію, індивідуально-психологічні особливості батьків, особливості їх виховної поведінки та вплив на емоційний стан, психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини; 5) визначає вплив умов виховання кожного з батьків на психологічний стан та розвиток дитини; 6) виявляє залежність оцінки сімейної ситуації дитиною від впливу з боку батьків та інших дорослих; 7) встановлює здатність неповнолітньої особи з урахуванням її емоційного стану, індивідуально-психологічних особливостей та рівня розумового розвитку правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні показання; 8) виявляє відхилення у психічному розвитку неповнолітньої особи, які не є виявами психічного захворювання [2].

При проведенні психологічних досліджень судовий експерт-психолог перед собою ставить орієнтовний перелік питань: 1) Чи є у дитини індивідуально-особистісні особливості, що потребують особливої уваги з боку батьків та вихователів та створення особливих умов навчання і виховання? 2) Хто з дорослих утворює для дитини соціально-підтримуюче оточення? 3) Яким чином сімейна ситуація, індивідуально-психологічні особливості батька та матері та особливості їх виховної поведінки впливають на емоційний стан, психічний розвиток та переживання благополуччя їх дитини? 4) Чи є специфічні психологічні особливості у ставленні дитини до

батьків, інших членів родини? Якщо є, то в чому вони виражаються? 5) До кого з батьків дитина прив'язана більшою мірою, чим це характеризується? 6) Чи є ознаки, що дозволяють припустити вплив матері/батька на формування у дитини негативної думки про батька/матір, який/яка мешкає окремо? 7) Якщо є, то в чому вони виражаються? 8) Якими є основні індивідуально-особистісні характеристики матері? 9) Якими є її основні установки як матері? 10) Якими є основні індивідуально-особистісні характеристики батька? 11) Якими є його основні установки як батька? 12) Чи є з психологічної точки зору у матері/батька обставини, що можуть перешкоджати її/його спілкуванню з дитиною? [7]

Цей перелік є відкритими і підлягає уточненню залежно від кожної конкретної ситуації. Питання можуть бути поставлені, зокрема і таким чином: 1) Яким чином сімейна ситуація, індивідуально-психологічні особливості батьків, особливості їхньої виховної поведінки впливають на емоційний стан, психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини? 2) Яким чином можуть вплинути умови виховання кожного з батьків на психологічний стан та розвиток дитини? 3) Чи залежить оцінка дитиною сімейної ситуації від впливу батьків та інших дорослих? 4) Чи спроможна дитина, з урахуванням її вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку та умов мікросоціального середовища, оцінювати ставлення до неї кожного з батьків, виявляти прихильність до когось з батьків? 5) Чи доцільно в інтересах дитини, з урахуванням її вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку, скорочувати контакти з батьком/матір'ю (або змінювати місце проживання дитини)? 6) Якими індивідуально-психологічними властивостями характеризується батько/мати? 7) Чи має батько/мати (з урахуванням його/її індивідуально-психологічних властивостей, інтелекту, особливостей емоційно-вольової сфери, спрямованості особистості) психолого-педагогічні якості, що необхідні для виховання дитини? 8) Чи вплине, а якщо так, то як саме, зміна умов проживання, виховання та оточення дитини на її психологічний стан у разі передачі дитини від одного з батьків до іншого? [1].

Наведемо приклад із судової практики, який ілюструє порядок і форми залучення психолога під час розгляду сімейних справ. Так, у постанові ВС у складі колегії суддів Другої судової палати КЦС у справі № 203/2294/17 (провадження № 61-5965св22) 05 жовтня 2022 року ВС встановив, що «22 липня 2020 року Дніпропетровським науково-дослідним експертно-

криміналістичним центром було складено висновок судової психологічної експертизи № 19/104-19/107, згідно з яким, зокрема:

– актуальний психологічний стан малолітніх ОСОБА_4, ОСОБА_5 характеризується наявним відчуттям психологічного благополуччя;

– з урахуванням вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку малолітні ОСОБА_4, ОСОБА_5 виявляли психологічні ознаки, які можуть свідчити про наявність більш тісного емоційного зв'язку з батьком.

30 вересня 2021 року Дніпропетровським науково-дослідним експертно-криміналістичним центром було складено висновок додаткової судової психологічної експертизи № СЕ-19/104-21/16689-ПС, згідно з яким, зокрема:

– актуальний психологічний стан малолітніх ОСОБА_4, ОСОБА_5 характеризується наявним відчуттям психологічного благополуччя;

– у малолітніх ОСОБА_4, ОСОБА_5 наявних ознак негативного сприйняття матері не виявлено;

– з урахуванням вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку малолітні ОСОБА_4, ОСОБА_5 виявляли психологічні ознаки, які можуть свідчити про наявність емоційного зв'язку з матір'ю [5].

У цій справі ВС дійшов висновку, що «...рівність прав батьків щодо дитини є похідною від прав та інтересів самої дитини на гармонійний розвиток та належне виховання, й у першу чергу повинні бути визначені та враховані інтереси дитини, виходячи із об'єктивних обставин спору, а вже тільки потім права батьків. Міжнародні та національні норми не містять положень, які б наділяли будь-кого з батьків пріоритетним правом на проживання з дитиною. При визначенні місця проживання дитини судам необхідно крізь призму врахування найкращих інтересів дитини встановлювати та надавати належну правову оцінку всім обставинам справи, які мають значення для правильного вирішення спору. Отже, при розгляді справ щодо місця проживання дитини суди насамперед мають виходити з інтересів самої дитини, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо, а також дотримуватися балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини і обов'язком батьків діяти в її інтересах [5].

За змістом ст. 171 СК України дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дитина, яка може висловити

свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном. ... Малолітні ОСОБА_4, ОСОБА_5 були вислухані судом та психологами, виявили більшу емоційну та психологічну прихильність до батька, ніж до матері. Заявляли, що саме з батьком вони хотіли би проживати. Встановлено, що батько дитини не чинить матері перешкод у спілкуванні, побаченні з доньками, а також у їх вихованні. З огляду на викладене, виходячи з інтересів дітей, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки ОСОБА_4 та ОСОБА_5, місце їх навчання, психологічний стан, зокрема прихильність до батька, проживання з ним в атмосфері любові, турботи, захисту, а також дотримуючись балансу між інтересами дітей, правами батьків на виховання дітей і обов'язком батьків діяти в їх інтересах, колегія суддів Касаційного цивільного суду вважає, що суд першої інстанції, розглядаючи справу, дійшов обґрунтованого висновку про визначення місця проживання малолітніх ОСОБА_4 та ОСОБА_5 разом із батьком, оскільки це сприятиме якнайкращому забезпеченню їх інтересів» [5].

Для цілей нашого дослідження цитована постанова ВС важлива тим, що у цій справі участь психолога (психологів) була подвійною як самостійний висновок судової психологічної експертизи та як безпосереднє опитування психологом у судовому засіданні. Обидва засоби доказування були спрямовані на реальне встановлення факту забезпечення найкращих інтересів дітей у справі. В іншій постанові ВС у складі колегії суддів Третьої судової палати КЦС у справі № 686/8535/20 (провадження № 61-7368 св 22) зробив висновок, що «Висновки експертів, які констатують недоліки у психоемоційному характері відносин між дитиною та кимось з її батьків, самі по собі ще не є належним доказом, який виключає будь-яку можливість контакту дитини з нею (ним), оскільки суть забезпечення такого контакту і зводиться до спроби усунути відповідні недоліки. Ці висновки експертів, як і результати реалізації конкретного заходу забезпечення позову, визначеного у цій справі, можуть бути аргументами для вирішення судом відповідного спору по суті з точки зору визначення того, з ким з батьків дитині краще проживати» [4].

Отже, головним завданням участі психолога, наприклад, у спорах щодо місця проживання дитини – сприяти суду у питанні: проживання з ким із батьків матиме більш позитивний вплив на дитину.

Процедура отримання думки дитини з подальшим її врахуванням має розпочинатися із процесуальних можливостей реалізації її права вільно висловлювати свою думку різними способами, з приводу чого неодноразово висловлював свою думку ВС. Водночас, реалізація права дитини на вільне висловлювання своєї думки має кореспондуватися з іншими підставами, що повинен урахувати суд.

Право дитини висловлювати свою думку у процесуальній процедурі врахування її думки розкривається також через такий його аспект як «право дитини бути почутою під час розгляду судами сімейних питань». З цього приводу ЄСПЛ сформовано загальні принципи, які визначають, що хоча ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не містить чітких процесуальних вимог, дитина повинна бути достатньою мірою залучена до прийняття рішень щодо її сімейного та приватного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дузь Юлія. У сімейних судових спорах дедалі частіше фігурують висновки та рекомендації психологів. URL: https://zn.ua/ukr/family/rol-psihologa-v-simeynih-sporah-275787_.html.
2. Залучення в Україні дитячого психолога для опитування, допиту дитини в суді. URL: <https://expertize-journal.org.ua/vsi-ogoloshennya/5133-zaluchennya-dityachogo-psikhologa-dlya-opituvannya-ditini-v-sudi-v-ukrajini>.
3. Менджул М. В. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його практичне застосування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. Серія ПРАВО. Випуск 56. Том 1. С. 87–91
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 686/8535/20 (провадження № 61-7368 св 22) від 02 листопада 2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107140702>.
5. Постанова ВС у складі колегії суддів Другої судової палати КЦС У справі № 203/2294/17 (провадження № 61-5965св22) 05 жовтня 2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106660048>
6. Психологічні дослідження. Національно-науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». URL: <https://nncise.org.ua/ekspertna-1-0/14-1-psihologichni-doslidzhennya>.
7. Сібірцева Олена. Психологічні аспекти визначення місця проживання дитини. Експертиза у сімейних спорах. URL: <https://www.lexars.com.ua/Психологічні-аспекти-визначення/>.

ПРО АВТОРІВ

Авторгов Андрій Миколайович

кандидат юридичних наук, науковий співробітник лабораторії адаптації законодавства України до права ЄС відділу методології євроінтеграції приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України; приватний виконавець

Берестова Ірина Ерїївна

доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Бичкова Світлана Сергіївна

доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Бобрик Володимир Іванович

доктор юридичних наук, професор, в.о. завідувача відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Войтовський Валентин Сергійович

кандидат юридичних наук, приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу

Гетманцев Максим Олександрович

кандидат юридичних наук, старший дослідник, заступник завідувача відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Демідова Поліна Віталіївна

аспірантка Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України; суддя Господарського суду Донецької області

Заїка Юрій Олександрович

доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Запорожченко Аркадій Віталійович

доктор філософії з права, науковий співробітник відділу міжнародного приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Короєд Сергій Олександрович

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного управління Закладу вищої освіти "Університет Короля Данила"

Короленко Віталій Михайлович

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Кочин Володимир Володимирович

науковий консультант судді Конституційного Суду України; кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Примак Володимир Дмитрович

доктор юридичних наук, професор кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету

Савчин Неля

кандидат юридичних наук, доцент, асистент кафедри процесуального права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Савчук Роман Миколайович

аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Сковородіна Олена Миколаївна

аспірантка Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України; суддя Господарського суду Донецької області, голова суду

Скрипник Володимир Леонідович

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри фундаментальних і галузевих наук Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

Ступак Ольга В'ячеславівна

аспірантка Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України; суддя Великої Палати Верховного Суду

Наукове видання

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
У ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ**

Збірник матеріалів
VII науково-практичного круглого столу
(м. Київ, 14 червня 2024 року)

Упорядник – В. М. Короленко

Комп'ютерна верстка та дизайн обкладинки – В. М. Короленко

Підписано до друку 11.09.2024. Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 5,3 Тираж 300 прим. Зам. № 24-006

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
вул. Раєвського, 23-а, м. Київ, 01042

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 4758 від 07.08.2014